

A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA II.
TÖRTÉNELEM-, JOG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK ÉRTEKEZÉSEI
SZERKESZTI MESZLÉNYI ANTAL OSZTÁLYTITKÁR
III. kötet. 5. szám.

ESZTERGOM RÉGI LÁTKÉPEI

IRTA
LEPOLD ANTAL
RENDES TAG

*Székfoglaló gyanánt előadta a Szent István Akadémia
II. osztályának 1942. október hó 9-én tartott ülésén.*

15 MŰMELLÉKLETTEL

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA

1944

Nihil obstat. Dr. Carolus Gigler, censor. 6374/1944. Imprimatur. Strigoniæ, die 10. Augusti
1944. Dr. Michael Török, vicarius generalis subst.

Felelős kiadó: Lepold Antal. — Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ESZTERGOM RÉGI LÁTKÉPEI.

Bubics Zsigmond 1880-ban «Magyarországi várak és városoknak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában levő fa- és rézmetszetei» c. művében Esztergomot és Párkányt ábrázoló 33 metszetet ismertet.

Munkája úgy az anyag soványsága, mint az egyes képek hiányos leírása miatt ma már kevésbé értékes ugyan, annak idején mégis fölkelte országshoz az érdeklődést a magyarországi várak és városok régi képei iránt és rámutatott azok történeti jelentőségére. Amint a Magyar Nemzeti Múzeum azóta a magyarországi helységek régi képeiről a gyűjteményét jelentékenyen szaporította: úgy az egyes vármegyék, városok és egyházmegyék könyvtárai, levéltárai és múzeumai, valamint magánosok is megkezdették a régi helységképek gyűjtését és tanulmányozását.

Esztergomban a Főszékesegyházi Könyvtár vezetője Némethy Lajos indította el az Esztergomot és Párkányt szemléltető metszetek, rajzok és a legújabb időkig mindennemű látképek gyűjtését. Mint magángyűjtő különösen Dr. Zwilling Ferenc esztergomi ügyvéd szerzett igen jelentékeny anyagot. Gyűjteményét az Esztergomi Régészeti és Történelmi Társulat megvásárolta a Főszékesegyházi Könyvtár, mint az Esztergomi Főszékesegyházi Múzeum egyik intézete számára. Különösen bőséges az anyag a XIX. század első feléből, amikor Esztergomnak kiválóan szép fekévese, a nagyszerű Bazilika tervezése és építése idejében, sok művészt meghívtak.

A legtöbb történeti kép — 1543-tól a XVIII. század közepéig — saját gyűjteményemben található, amelyet két évtized óta igyekeztem tökéletesíteni.

Mivel az általam gyűjtött anyag is a Főszékesegyházi Könyvtár kezelése alatt áll: a három gyűjteményről egységes leltárt készítettem.

Ezúttal a XVI. és XVII. századi anyagra szorítkozom s a XVIII. századból csak az esztergomi vár alakulását egészen a katonai jellegének megszűnéseig magyarázó képeket vettem fel.

Ebből az időből mégis összesen 186 db Esztergomot és Párkányt ábrázoló metszetet, karcot, rajzot, térképet és érmet írtam le.

A gyűjtemény természetesen nem mondható teljesnek. Esztergom

és Párkány régi képei közül sok lappanghat még olyan helyeken, ahová a gyűjtő az utóbbi évek nemzetközi viszonyai miatt nem tudott eljutni. Azonkívül az önálló képes lapok, valamint az illusztrált könyvek jó-része könyvtárak, levéltárak és múzeumok tulajdonába jutott, ahonnan eredeti példányok többé nem szerezhetők, legfeljebb fényképek. Megszűnt a nagy kínálat, amely úgy vált lehetségessé, hogy az antikváriusok a régi könyvek képes mellékleteit kitepték, mert a képeket sokkal magasabb áron tudták eladni, mint a teljes könyveket.

A leltárban szerepelnek azok a képek is, amelyekről csak fénykép-másolatunk van.

Az esztergomi történeti képek megértéséhez szükséges tudni, hogy Esztergom (Gran, Strigonium) alkotó részei: 1. a nagy Duna és annak jobb partján két kilométer hosszú szigetet körülölelő kis Duna összefolyásánál 70 méter magas hegyen épült *vár (arx)*; 2. a várhegy nyugati lábánál elterülő *vízi-, alsó-, új-, német-* vagy *érsekváros*, amelyet már a XIII. század óta várfalak kötöttek össze a felső várral; 3. a várhegytől délkeletre emelkedő s azzal majdnem egyenlő magasságú Szenttamás-hegy körül *Szenttamás* község; 4. a kis Duna jobb partján fekvő *szabadkirályi, király-, bel-, öreg-, rác* vagy *nagyváros*; 5. a várhegytől keletre hosszan elnyúló dombhát, a Szentgyörgyhegy, és azontúl a Duna melletti síkon *Szentgyörgymező*. A szabadkirályi várost várfalak vették körül a XII. századtól kezdve, de azok nem függtek össze a várral, amely a belvárostól félkilométernyi távolságban feküdt. A Szenttamáshegyen 1543. és 1594. közt a törökök építettek kis váracskát, amely a XVII. század végén megszűnt. Egyébként Szenttamás és Szentgyörgymező községeknek, valamint a királyi város Kovácsi nevű külvárosának állandó erődítményei nem voltak. Csak ostromok idején épültek a szükség szerint árkok és földsáncok. 1594-től 1685-ig a Garam-torkolat-tól némileg keletre a Duna jobb- és balpartján a hajóközlekedésre ügyelő földvárak voltak, a honti hegyek csúcsán pedig megfigyelő torony állott, amelyet a régi képek sokat szerepeltetnek (Szentmárton-hegy, nagy torony). A sziget az első török foglalástól kezdve a XVII. század végeig lakatlan s másfél századon át csak mint katonai táborhely és fölvonulási terület jön tekintetbe. Középe táján ketté választotta egy dunaág, amelyet a legújabb időben tömtek el. Délnyugati csúcsán azelőtt különálló kis szigetcske is összenőtt vele.

Esztergomtól északra a nagy Duna balpartján fekszik a most is önálló Párkány község, amely ugyan közigazgatásilag nem tartozott s nem is tartozik Esztergomhoz, de közvetlen közelségénél fogva Esztergom sorsában osztozott s az esztergomi erődítésrendszernek kiegészítő része volt.

Párkány (Barcan, Barakan), régi nevén *Kakat* (Gakata, Gockern, Gocheren, Cocorn, Cocorra) község a Garamkövesd felé vezető út mentén a mostani templomtól keletre, vára pedig Szentgyörgymezővel szemben a Garam folyó árterületén feküdt. A Garam a XVI. és XVII. században Kövesd fölött három ágra szakadt. Egyik ág a XVI. és XVII. században is ott folyt, ahol most is van a medre, a másik valamivel nyugatabbra ömlött a Dunába, a harmadik Kakatvárig nyúlt, több árterületi vizet vett föl és a várat körülfolymta. Már a XVII. század második felében ez a harmadik ág eliszapolódott és a várárok már csak a Dunából táplálkozott.

Esztergom és környéke annyira jellegzetes, hogy a legprimitívebb mester egyszeri látás után is tud képébe pár olyan vonást beilleszteni, amelyekről Esztergom felismerhető. Mégis készültek kis távlatból olyan oldalnézetek, amelyekről külön magyarázat nélkül nem tudnók, hogy Esztergomot akarják ábrázolni. Amint azonban a rajzoló nagyobb távlatból dolgozik, a legrosszabb képen is Esztergom azonnal fölismerhető sajátos vízrendszere, a hegyek és váregységek jellegzetes fekvése miatt. Legjobban látható Esztergom összes tartozékaival nyugat, északnyugat és délnyugat felől. Azért a legtöbb kép ebből a nézetből készült. Csak egészen kivételes esetekben, bizonyos hadiesemények szemléltetése céljából választották a tiszta északi, déli, vagy éppen keleti nézetet. Ilyen nézetből ugyanis egyes jellegzetes részek takarva maradnak.

A XVI. és XVII. században Esztergomot rajzoló mesterek nagyobb részben közepes, vagy éppen gyöngé művészek voltak, akik túltették magukat a perspektíva törvényein s nem ragaszkodtak ahhoz, amit egy nézetből láthatnak, hanem minél többet akartak fölvenni. Azért a távolságokat megrövidítették, a takaró részeket eltolták, vagy a takart részeket fölmagasították, hogy azok jelenlétét a képen némileg igazolják. Távoli helyeket, mint Visegrád vagy az Ipoly torkolata, szerepeltetnek. Különösen a várhegytől négy kilométernyi távolságban délre fekvő Örhegyet (Strázsahegy, Wachturm, Karlsberg) a Szenttamás mellé rajzolják.

A Duna folyásának helyes irányát eltalálni nehéz feladat volt, amelyet kevesen oldottak meg jól. Esztergomtól nyugatra a Duna kissé délkeleti irányt vesz s a jobb partról több szigetet hasít le. Véglegesen a várhegy sziklájánál törik meg, visszanyeri nyugat-keleti irányát és a szigeteket alkotó mellékágot fölveszi. Sok rajzoló a Kis-dunát elhagyja, a Dunát Esztergomtól keletre déli irányban folytatja, a várhegy előtt a nagy és kis Duna összefolyásánál valóságos tengert ábrázol sok apró szigettel, vagy a belvárost félszigetként mutatja.

A XVI. századot megelőző időből Esztergomról igazi látképet nem ismerünk. Nem tekinthetjük annak a XII. század végén a székesegyház díszkapujának timpanonján vörösmárványba színes márványlapokkal kirakott képeket, amelyek az esztergomi székesegyházat és a várat ábrázolják; a város XIII. századi pecsétjén látható várrészletet; a székeskáptalan XIV. századi nagypecsétjén metszett templomszerű háttérrel. Ezek tipikus rajzok, amelyek nem készültek a valóság utánzásának az igényével.

Kéziratos kódexekben eddigi tudomásunk szerint esztergomi helységkép nincs.

A könyvnyomtatás feltalálása után a nyomdászok és kiadók már a XV. század utolsó évtizedeiben fölismerték az alkalmi újságok kiadásának üzleti kilátásait. Nevezetesebb eseményekről rövid tudósítást írtak, vagy irattak s azt egyes folio lapokon, vagy kvart és oktáv formában több lapon kinyomatták. Az esemény színhelyéről képet is rajzoltattak, azt fadúccal, később metszett vagy maratott rézlappal sokszorosították. Rendszeren a nyomdatulajdonosok maguk is értettek a rajzhoz és a metszéshez. Ha nem, akkor művészeknek adtak megbízást. A képek nemcsak hangzatos címeket, hanem bőséges magyarázatot is kaptak a képen belül alkalmazott szöveggel, betű, vagy számjellel. Az utóbbi esetben a betűk vagy számok sorrendjében a kép alatt, fölött, vagy egyik sarkában adtak szövegmagyarázatot.

A képes alkalmi röpiratok és újságok közkedveltsége s általában a történelem és földrajz iránt megnövekedett érdeklődés azután arra indította a nyomdász-kiadókat, hogy a náluk és másutt megjelent tudósításokat, újságokat sorozatokba foglalják, több évről folytatólagos krónikákat, földleírásokat, vagy egyszerűen képsorozatokat adjanak ki. Így az ismert városképeket a sorozatos kiadványok nagysága szerint átmetszették és rendszeren önkényesen át is alakították. Kevés az olyan kiadó, aki az új és eredeti fölvételekre költött volna. Sőt az első tudósítások kiadói is esetleg már tipikus, vagy teljesen képzelet alapján készült képeket használtak. A késő reneszánsz és a barokk-kor különösen kedvelte a festői csatajeleneteket, az allegóriákat és az emblémákat. Azért a vár- és városképek alapul vételével és háttérbeszorításával mozgalmas csatákat, káprázatos allegóriasorozatokat, uralkodóknak és hadvezéreknek szánt győzelmi emblémákat rajzoltak.

Bár Esztergom ősi királyi vára az érsekek, különösen Telegdi Csanád, Kanizsay János, Széchy Dénes, Vitéz János, Bakócz Tamás és Szathmáry György nagyszabású építkezései után éppen akkor érte el legnagyobb fényét, amikor az újságírás és helységképalkotás a kezdetét vette, csak az első török elfoglalás évében, 1543-ban készült róla két

apró fametszet, amelyek azonos szövegű, a nyomda és kiadó jelzése nélkül valószínűleg a Majna melletti Frankfurtban megjelent két újság címlapjain láthatók. Egyik nyugatról, a másik délkeletről a vár egy-egy részletének oldalnézetét adja, inkább a képzelet, mint a valóság alapján. Helyrajzi szempontból keveset mond a Sambucus (Zsámboki) János «Emblemata» című könyvében 1566-ban Antwerpenben Plantin által közölt kis rézkarc is. 1594-ben, a Mátyás főherceg vezérlete alatt vívott sikertelen ostrom idején a Kassai Ruda János a vele valószínűleg azonos H. R. (Hans Ruda) bécsi monogrammista és az Odera melletti Frankfurtban lakó Voltz Miklós röpiratán szereplő rézkarc szerzője rajzolták Esztergomot. Többé-kevésbé tökéletlen tájképek a várak sematikus rajzával. Csak távolról láthatták a mesterek Esztergomot és így a várak alakjára rajzukból következtetést levonni nem lehet.

Már 1595-ben Mansfeld Károly ostroma, az Őrhegy körül lefolyt nyílt csata és Esztergom bevétele évében a nürnbergi Sibmacher János, az augsburgi Custos Domokos és Dillbaum Sámuel megbízásából Zimmermann Péter Vilmos, a frankfurti Lautensack Adolf, a «Die Stat und Schlos Gran» című lap szerzője, az antwerpeni Houfnagel György fia Jakab, a prágai Meyerpeck Farkas és a velencei Franco Jakab alapos helyszíni szemlélet alapján rajzolták meg Esztergomot és annak környezetét.

Az 1543. évi és az 1594. évi ostromok már sokat pusztítottak; még többet az 1595. évi. Már elkéstek a művészek, hogy számunkra Esztergom várának XVI. századeleji állapotát megörökíthették volna. Sibmacher és a Stat und Schlos Gran mestere már az 1595. évi ostrom elején dolgoztak s a várat még épnek tüntetik föl. Míg Sibmacher rajza nagyrészt eszményi, az ismeretlen szerző munkája bizonyosan korábbi helyi ismeret alapján a valóságot megközelíti; bár az aránylag kis várképen több épületet kellőleg szétválasztani és pontosan megrajzolni nem tud. A székesegyház tornyait az épület hosszoldalának közepére teszi, az egyik donjon a templom szentélyéhez tapad, a Vitéz János-féle nagyterem, amelyen a külső folyosót is jelzi, a tőle jobbra álló épülettel helyet cserélt, a fehér torony túlalacsony és kerek, holott négyszögletes volt. Nyilvánvalóan összetéveszti az északi bástyatoronnyal. Minden hibája mellett ez az egyetlen régi kép, amely az összeomlás előtt a vár nyugati oldaláról némi fogalmat nyújt.

Zimmermann, utána Mayerpeck és Custos, legvégül Houfnagel már romokban mutatják a várat. Azonban ezek a valóságnak megfelelő rendben sorakoznak és igen értékes fölvilágosításokat adnak. Zimmermann és Meyerpeck jól megfigyelték, hogy a templom magasabb dombon állt, a nyugati oldalon két négyszögletű hatalmas tornya

és az előcsarnoknál kisebb harmadik tornya volt, amelyet a törökök átalakítottak és az imaórák kihirdetésére használtak. Ez a torony 1595 után leomlott s 1605—1683-ig már a nagy tornyok közül a déli lett a minaret. A vár déli bástyatornya, a Fehértorony — a királyok és azután az érsekek lakása — jóval magasabb volt a várfalaknál. Déli falát 1595-ben aknával kirobbantották. Mindezt az 1934—38-ig tartó ásatások igazolták. Meyerpeck a tornyot Weisssturm-nak nevezi s a Vitéz-János-féle nagyterem helyét is pontosan megjelöli — Ein schöner Sal fölirattal, ami értékes útmutatás volt az ásatások kezdetén. Custos képén a nagyterem hármass ívű külső folyosója még látszik. Custos ugyanis már 1594-ben foglalkozott Esztergommal, amikor Ruda János képét metszette és kiadta, tehát a szép terem külsejét még látta. Zimmermann, Meyerpeck és Houfnagel már csak romjait láthatták. Meyerpeck szerint a törökök a terem mellől ágyúztak, amiért is az ostromlók az ágyút elhallgattatni akarván a termet is teljesen szétlőtték a sziget felől. Aránylag jobb állapotban maradt a templomtól északnyugatra a régi érseki palota, amely később átalakítva várparancsnoki lakás, sőt a XVIII. században egy időre újra primási palota lett.

A víziváros és a belváros Zimmermann és Meyerpeck képén majdnem egészen ép s a rajz eléggé tökéletes. Custosnál már több a rom. Houfnagel pedig, aki csak a bevétel után látta Esztergomot, már mindent romhalmaznak ábrázol.

A vízivárosban az összes képek hangsúlyozzák az északnyugati végen állott hatalmas tornyot, a Verpec tornyot, előtte a malombástyával és mellette a Duna felé nyíló kapuval, ahol a törökök 1543-ban benyomultak; azután a vízikaput két oldalán bástyatornyokkal, a két dsámit, a török-fürdőket. A belváros különösen Zimmermann és Meyerpeck képén annyira részletesen van ábrázolva, hogy a nevezetesebb épületek és az utcarendszer is fölismerhető.

Houfnagel két nézetből, északnyugatról és délről ábrázolja Esztergomot s perspektíva szempontjából a legjobbat nyújtotta. Nála pontosan megtaláljuk Esztergomnak a váron kívül feküdt hatalmas épületei helyét, az ágostonos remeték kolostoráét a Szenttamás délnyugati lábánál, a szenttamási prépostságét a Szenttamástól délre és a domonkosok kolostoráét az utóbbtól még délebbre.

Viszont Sibmacher és Custos képein világosan felismerhető a szent János lovagok kolostorának, a Szentkirálynak a romja.

Esztergomról és környékéről 1595-ből fennmaradt a karlsruhei térképanyag közt (l. Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga) olasz magyarázószöveggel kiválóan pontos térkép. Valószínűleg Cogorano Claudio (Kolos), a császár szolgálatában

álló olasz hadimérnök műve, aki Pálffy Miklós várparancsnoksága idején dolgozott a vár helyreállításán. Ez a térkép minden egykorú madártávlati és oldalnézeti kép megbírálásához kellő alapot szolgáltat.

1595 után egészen a XVIII. századig alig készült már új kép, amely az 1595. éviéktől valamiképen nem függene. Megkülönböztethetők ugyan egyes új típusok s a vár átalakulása és a körülötte történő események figyelembevételével bizonyos hozzáadások, de a korábbi képek hatása legtöbbször megfigyelhető. Houfnagel György elküldte fiának képét a kölni Braun Györgynek, a «*Civitates orbis terrarum*» — később «*Urbium praecipuarum mundi Theatrum*» című kiadványa számára. Így ez a kép legalább hét változatban ismétlődik a XVII. századi új kiadásokban. Sibmacher első karca, valamint a Lautensack-féle rajz leegyszerűsítésével Ortelius Jeromos és a — Hogenberg Ferenc képsorozatot. (Geschitsblätter) folytató Hogenberg Ábrahám számára készült harmadik karca is sokszor tűnnek fel a XVII. század folyamán, sőt a XVIII. és még a XIX. században is.

Egyébként a képek mint eddig, úgy ezentúl is követik a vár körül történt eseményeket. Az 1604. évi török ostromot Custos rajzolja meg, az 1605-ikét Zimmermann és Keller György. Dillich Vilmos 1600-ban rajzol az Ungarische Chronica számára új képet, amelyen a Pálffy által épített új sánc a várhegy déli és keleti oldalán a hegy félmagasságában már szerepel. Ez a kép lesz a XVII. században a legelterjedtebb és részint eredeti alakjában, részint Van Vianen János átdolgozásában kilenc változatban ismeretes. Az 1663. és 1664. években Párkányinál történt ütközetekről Bouttats Gáspár két, a Merian Máté örököseinél megjelent Theatrum Europaeum XI. kötetéből egy, Thelot János Andrástól egy kép maradt fenn.

Az 1683. évi párkányi csata és Esztergom elfoglalása, valamint Esztergomnak 1685. évi török ostroma és a tát-nyergesújfalusi nagy csata kapcsán rendkívül megnövekszik a képtermés. Nürnbergben Loschge Lénárt, Felsecker Jonatán és Lochner János Kristóf, Augsburgban Koppmayer Jakab, Münchenben Wenning Mihály, részben Hallart rajza alapján, Bécsben Van Nypoort Justus és Lerch Márton adnak ki képes ujságlapokat, Bouttats Gáspár és Peeters Jakab képsorozatokat; azonkívül sok könyv, krónikák, életrajzok, kozmografiák, kisebb képes mellékleteket hoznak.

A nürnbergi ujságlapok — legalább is a Felsecker-féle bizonyosan — Sandrart Jakab rézkarcát használják, aki a Dillich—Vianen metszet alapján dolgozott, de valamivel nagyobb távolságból, a Nyáras és Körtvélyes szigetek hozzáadásával délnyugatról, máskor a szigetek teljes elhagyásával északnyugatról ábrázolja Esztergomot. Tőle függ-

nek azután a Koppmayer, Wening, Bouttats, Scala, Birken, Bizozzeri, Rossi és Coronelli által kiadott képek, továbbá Mattioli Lajos, Della Via Sándor, Harrewyn János, Weigel Kristóf, Thelot János András metszetei és Altomonte (Hohenberg) Márton zolkiewi freskója, valamint a XVII. századi éremvésetek.

Peeters Jakab inkább Houfnagel, Rossi pedig a «Corso del Danubio» képen a XVI. századi olasz Franco utánzója.

Van Nypoort Justus, aki 1683 körül Bécsben dolgozott s így a háborús híreket korán megtudta, az 1683–85-ben történt esztergomi eseményekről: a párkányi csatáról, Esztergom bevételéről, 1685. évi ostromáról és a felmentésére vívott táti nyílt csatáról emléklapokat készített és Esztergom távlati képét katonai felvételek alapján rajzolja.

Mivel az 1683-ban készült katonai váralaprajz a fellegrvárban csak a Bakácskápolnát és a székesegyháznak egyik megmaradt csonka tornyát jelzi, Nypoort Esztergom várát ezzel a két épülettel jellemzi. Az ő képét utánozzák Sandrart János Jakab, Waldmann József, Müller Jakab, Kraus Ulrich, Krausné Küsel Sibilla, Le Clerc Sebestyén, Herbel Károly stb.

Amikor Nypoort az 1685. évi ostromot rajzolja, keleti nézetből figyeli a várat s annak erősítéseit ezen az oldalon katonai pontossággal mutatja, sőt képének jobb alsó sarkában az egész várról alaprajzot is ad. Ezt a képet átmetszette Atzelt János és von Birkenstein Burkhart.

Azonban a két Nypoort-féle típus mellett továbbra is kedvelt típus maradt a Dillich–Sandrart-, sőt a Sibmacher- és Houfnagel-féle típus is. Csak a XVIII. században a Sparr–Atlas és Werner Frigyes Bernát teremtenek új vedutát. Werner pontosan rajzolja a főlzabadítás óta kialakult várost s az ő képe lesz a XVIII. század folyamán és a XIX. század első felében a címleveleken és városi kiadványokon szereplő városképek mintája.

A várerődítményekről már 1683-ban készítenek pontos térképet, amely a sérüléseket is föltünteti. Ezt a térképet látjuk Nypoort és Atzelt karcain, valamint a velencei Curti István által kiadott «Pianta della città di Strigonia» című képen.

1683 és 1685 közt Marsigli tervezi a javító munkálatokat és munkáját két rajzban megőrökíti. Majd az 1685. évi szörnyű ostrom tanulságait levonva Candido Miklós és Jacciotto János Domokos mérnökök terveznek újabb átalakításokat. Az 1706. évi kuruc ostrom után Mattei János mérnök rajzolja meg a várat az ostrom alatt szenvedett sérülésekkel és tervet készít a javító és átalakító munkákról. 1740-ből Wolff mérnök, 1751-ből a Sparr–Atlas, 1754-ből és 1756-ből Krey András mérnökkari főnök rajzait ismerjük. Krey 1756. évi rajza szerint állt a

vár, amikor katonai jellegét megszüntették. 1761—1765 közt Barkóczy primás a tervezett székesegyház terének előkészítése közben az erődítmények nagy részét lerombolta. Ezekről a rombolásokról és azok ideiglenes pótlásáról is van rajzunk 1766-ból, valamint egy, Máthes János által készített, nagyméretű modellünk 1820-ból.

Esztergom királyi várost és egész határát Szalóky János primási mérnök mérte fel és rajzolta meg 1759-ben.

Majd 1820-ban megkezdődtek azok a munkálatok, amelyek az új Bazilika építésével Esztergom hagyományos képét egészen átalakították.

AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI
KÖNYVTÁR LETÁRA
ESZTERGOM ÉS PÁRKÁNY
XVI., XVII. SZÁZADI HELYSÉGKÉPEIRŐL.

1. Gründliche und warhafftige Anzeygung (wie das Königlich Schlosz Gran) im Hungern (von den Türcken belegert) beschossen und eingenommen ist 1543.

Nyomda, hely és szerző megnevezése nélkül, valószínűleg a Majna melletti Frankfurthban megjelent 4 lapos alkalmi ujság, amely Esztergom 1543. évi török ostromáról és a törökök által történt elfoglalásáról tudósít.

Címlapján $6\cdot7 \times 8\cdot4$ cm fametszetes kép Esztergom váráról. Nyugat felőli oldalnézet. Előterben a szigeten ágyúk és katonák. Középen a Kisduna, azután a vízivárosi és fellegvári erődítmények. Jól kivehető a vízikapu, a Veprech-torony és a régi primáspalota. Egyébként képzeleti rajz.

2. Az 1. számúval azonos című és szövegű ujság. Más a helyesírása. Évszáma MDXLIII.

Címlapján $9\cdot4 \times 5\cdot7$ cm fametszetes kép Esztergomról. Délkelet felől a vár fölvonóhidas kapuját mutatja két bástyatorony között. Az előteret török sátrak, ostromágyúk, lovas és gyalogos katonák töltik ki. Zsúfolt eszményi rajz. Bubics 152. l.

3. Occasio mali praecavenda. Ad Rev. Archiep. Strigon. Nicolaum Olahum. Joannes Sambucus (Zsámboki János) Emblemata című könyvének (Plantin, Antwerpen 1566.) 240. oldalán. Rézkarc, amely 6×6 cm méretben Esztergomot ábrázolja északnyugatról Párkány felől. A párkányi parton szekeret, lovas embert kutya-val és borjával, a hídfőnél álló embereket rajzol. A Kis- és Nagyduna összefolyásánál csónak látszik. A vízivárosi várfalon a Veprech-torony és a vízikapu fölismerhető. A fellegvár egy szintben marad a vízivárossal, csak a székesegyház egyik tornya emelkedik ki.

4. Wie die christen Gran belagert, die Stadt erobert, die Übrigen Vestungen hart beschossen und gesturmet, doch entlich Wieder verlassen haben 7. Julii 1594... címmel 28,5 × 23 cm méretű rézkarc Nicolaus Voltz nyomdásznak az Odera melletti Frankfurtban 1594-ben kiadott Gründliche und wahrhafftige Zeitung-jában jelent meg. (L. Neue Zeitungen... von 1470 bis 1820. J. Halle Antiquariat. München, 1929. pag. 153.) A képen 1—14-ig számjelek és a következő szövegek olvashatók: Cokheren, Graen, Wasserstatt, E. H. Mathias-Lager, H. F. Von der Lauwerborch Lager, Wech nach Buda, Wech nach Comora und Wien, Danubius Fluvius.

Északnyugatról mutatja Esztergomot és környékét. A négyszögletes, sarokbástyás párkányi vár körül hadrendek és sátrak láthatók. A Dunán át a vízivároshoz híd vezet. Hiányzik a Kisduna. A víziváros, a vár, a Szenttamás és a belváros hegyen fekszik. A várat keletről lövik. Délfelé táborhelyek és hadrendek.

Némi helyi ismeret alapján készült képzeleti rajz.

5. Esztergham Várának hozzá tartozandó helcieijwel valo ighaz es voltakeppen valo meghirasa... 1594.

Röpirat, 45 × 26,5 cm rézkarccal.

Az 1594. évben, Esztergom sikertelen ostroma után jelent meg Augsburgban a kassai származású Ruda János által rajzolt és Dominicus Custos által kiadott röpirat, amely a kép fölött három hasábos latin, német és magyar rövid történetet és a kép alatt A—Z-ig három nyelvű betűmagyarázatot csatol. A szerző a párkányi oldalról veszi föl Esztergomot és környékét. Középen a Duna folyam látható, amelybe a Garam és az Ipoly közös deltával ömlik. A Garamból kiágazó meder körül folyja a négyszögű és sarokbástyás kakati erődöt. A Garam-Ipoly torkolattal szemben új négyszögletes és sarokbástyás sáncerődöt rajzol. Összesen négy dunai szigetet tüntet föl: a körtvélyesi, nádasi, primási és kövesdi szigetet. Hajóhidat látunk a körtvélyesi szigetnél, továbbá a belváros és a primási sziget közt az ostromlók számára, azonkívül a vízivárosi vár és a kakati vár között a félig fölszedett török hidat. Esztergom vára, a víziváros, Szenttamás elhelyezése egyezik a valósággal, a várfalak menete és tagozása is megfelelő, de a belváros fekvése hibás és a várfalakon belül az épületek rajza képzeleti. A környéken katonai sátrakat és egyhangú dombgyűrődéseket rajzol.

A kép alján nyolc ágú csillag mutatja az égi tájakat. Signatúra: Joannes Ruda inv. — Do Custos exc. Aug. V. L. Drugulin 896. (W. Drugulin: Historischer Bilderatlas. Zweiter Theil. Chronik in Flugblättern. Leipzig, 1867.)

6. Gran sampt der itzigen Gelegenheit. Rézkarc, HR monogrammista — valószínűleg Hans Ruda — metszette 1594-ben.

Mérete 32×21 cm. Drugulin 897., Nagler: Monogrammisten III. 402.

A metsző az 5. számú rajzot használta, de leegyszerűsítette, sokban megváltoztatta és fölíratokat alkalmazott a rajzon belül, mert a külön magyarázó szöveget elhagyta. Lényeges az eltérés a várépületek rajzánál. A képen előforduló fölíratok: Granflus, Donau auf Ofen fliessend, Weingeburg, Die Stras nach Ofen, Der Ungern Leger, Der teutschen Reitter Leger, De Vestung, S. Thomasberg, Plochhaus den 17. May erobert, Wassersstadt, Schiffpruch, Donau Flus, Die Statt, den 11. May eobert, Proffiant-Schiff, Ein Hauffelein Nassadisten-Schiff, 9 grosse Galeen, Insel, Gockern, Herzog von Laubenburg Zelt.

7. Von Eroberung Gran und was sich Dabey von Anfang des ersten Julij bis auf den 11. Septembris zugetragen etc. című, Hans Schuman nyomdájában Prágában nyomott 8 oldalas újságban a címlapon 12.5×10.5 cm fametszet Esztergomot ábrázolja. Látható rajta Párkány felől a párkányi erőd, sátrak és két katona a párkányi oldalon, a sziget ágyúkkal és három tüzérrel, a Duna két gályával, a víziváros, a belváros, a várhegy, a Szenttamás, az 1595 augusztus 4-iki ütközet helye és a keresztények tábora. 1—7 számok magyarázzák a képet. Vázlatos rajz, amely a térben jól helyezi el az egyes részeket, de azontúl nem nyújt figyelemre méltó adatot.
8. Verzeichniss der XVIII. Türkischen Fahnen, so den 4. Augusti Anno 95. (1595) bey Gran erobert, und den 12 eiusdem Ihr. Mai. praesentirt worden. Gedruckt zu Prag in Hans Schumans Druckerey. Fametszet Jost Ammantól. 103×23 cm. Katonák viszik a zászlókat. Bubics 162.
9. Warhafftige Neue Zeitungen von der Türcken grosse Niederlage für Gran... Leipzig 1595. 7×5 cm rézkarc. Csatakép topografiai vonatkozások nélkül.

10. Warhafftige zwo Neue Zeitung die Ander von der Türcken grossen Niederlage für Gran, 7×5 cm rézkarccal. Csatakép, melyen Esztergom föl nem ismerhető.
11. Johann Waldt nyomdájában Prágában 1595-ben készült „Gute neue Zeitungen mit was List und geschwindigkeit Graff Carl von Mansfeld . . .” című 4 lapos ujság címlapján 9.5×12 cm rézkarccal az előtérben katonákat, a háttérben várat ábrázol képzeleti épületekkel.
12. Mansfeldische Histori (Schlacht) und herrliche Victoria in Ungern. Gedruckt zu Nürnberg bey Leonhard Heuszler 1595. A 29. oldalon 11.5×6.5 cm fametszettel az 1595. évi esztergomi nyílt csatát ábrázolja.
13. Die Stat und Schlos Gran. 28.5×21.5 cm méretű rézkarccal. A felső bal sarokban: Die Stat und Schlos Gran, alul négy hasámban 12 soros vers (Was vorbereit) és Anno Domini 1595 den 4 Augusti dátum. Bubits 160.

Az esztergomi várat ostromló keresztény seregeknek a török fölmentő sereg ellen vívott győzelmes csatáját ábrázolja délnyugati nézetből. Esztergomtól délre az Órhegy felől támadnak a törökök. Ellenök fölvonul Mansfeld Károly, Schwarzenberg Adolf és VIII. Kelemen pápa hadserege Aldobrandini és Medici hercegek vezetésével. A háttérben Esztergom vára a Vízivárossal, Szenttamással és a Rácvárossal együtt látható, amelyek ellen az ostrom tovább folyik. A vár rajza eléggé hű. A Víziváros és a Szenttamás fekvése megfelel a valóságnak. Azonban a Belvárost tévesen a Vízivárossal szemben helyezi el. Párkányt Gocheren és Gabata (Kakat) néven tünteti föl. Kakattal szemben Visegrádot (Plindenburch) szerepelteti, a Szenttamást St. Antoniusberghnek nevezi. A topográfiai hibák mellett is ez a metszet egyik igen értékes adatunk az esztergomi vár XVI. századi alakjáról. Legértékesebb része a képnek a várbeli épületek oldalnézete. A székesegyház és a régi primási palota, sőt a királyi palota északi része még fedettek, de a déli Királytorony, a közvetlen mellette fekvő épületek a nagy lovagteremmel együtt már csonkák. A templomtornyok hibásan a templom hosszúsági vonalának közepén állnak s a szentéllyel összeépültnek látszik az a bástyatorony, amely a templommal nem függött össze. A Vízivárosban a magas Verpec-tornyot, a Belvárosban a két várkaput lehet fölismerni.

Még Esztergom bevétele előtt készült. A metszet 310. lap-számot visel.

14. A Stat und Schlos Gran cím alá «auf geben den 1. September» pótlásával megjelent rézkarc. Az előbbi képet átalakítva és balfelé jelentékenyen megtoldva találjuk a Continuator Temporis quinquennalis (Sebastianus Brenner) 1599-ben Frankfurtban Paul Brachfeldt-nél nyomtatott könyvében a 190. és 206. oldal közt, ahol Esztergom 1595. évi ostromát és bevételét írja le. A karc három részből áll. A jobboldali csekély változtatással az előbb leírt metszet megismétlése, de a rajza átnyúlik a középső részbe is, amely részben az ostromot, részben a tábori életet rajzolja meg éppen úgy, mint az egész harmadik-, vagyis a baloldali rész. A E-NNn-ig betűkkel jelzi a rajz egyes helyeit és egyes ábrázolt tárgyak magyarázatát a képben szöveggel is adja.

15. Mátyás főherceg érme, 4.7 cm átmérőjű kerek ezüstérem. Előlapján Mátyás főherceg lovas domborképe körirattal és Militemus aláírással. Hátlapján Esztergom 1595. évi látképe. Hasonlít a Stat und Schlos Gran című képhez (13. sz.), de vele nem azonos. A sziget felől nézve ábrázolja a várat és a Vízivárost, valamint a Szenttamást.

Michael Sock körmöcbányai éremvész műve. L. Huszár—Procopius: Medaillen- und Plaketten — Kunst in Ungarn 62. l. 88. sz.

16. Strigonium a Caesarianis obsessum Anno Chr. MDXCV. 35 × 41 cm nagyságú rézmetszet. Dedikáció és szignatúra alul középen reneszánsz keretben: Viro clariss. et strenuo D. Matthiae Thalmano equiti aur. Augustae Vind. Praetori Vrb. DD. Dominic. Cust. A képen I—XXXIII. számok, amelyeknek magyarázata német és latin nyelven, valamint az esztergomi vár rövid története ugyancsak német és latin nyelven külön lapon nyomtatott. Custos már 1594-ben metszette Esztergom látképét Ruda János rajza alapján. Az 1595. évi ostrom folyamán valószínűleg az augusztus 3. és 4-én a fölmentő török sereg ellen vívott nyílt csata idején és a vár bevétele után személyesen rajzolta meg Esztergomot és környékét délről nézve, valamint a folyamatban levő csatát. Képe topografailag meglepően jó és a várakról is igen értékes adatokat szolgáltat. Az előtérben a körtvélyesi szigeten átvonuló hajóhidat, mindkét Dunaparton a katonai tábor, a sáncokat, a jánosvitézek

templomának romjait, a primási szigetet ábrázolja, azután az Órhegy felé harcba vonuló csapatokat, a Belvárost, nagy füst-felhőben a Szenttamást, a Várhegyet, a Vizivárost, az égő párkányi várat, végül a Várhegygel szemben a párkányi oldalon, valamint a Garamtorkolaton túl a Duna két partján kiépített két alkalmi sáncerődöt. Híd köti össze a Primás-szigetet a Belváros alatt a jobb parttal. Naszádok úsznak a Dunán. Párkányt és az esztergomi várat összekötő hajóhid hiányzik. Világosan fölismerhető a várban a Székesegyház, amelynek a két négyszögű oldal-tornyon kívül az előcsarnokhoz épített tornya is volt, amit a Máthés-féle alaprajz és igen sok régi látkép is bizonyít. Ezt az előcsarnoki tornyot a törökök átépítették minaret-formában. Látható a fölvonóhidas bejárati út külső és belső magas kapuja, a részben fölrobbantott királyi fehértorony, a Vitéz-féle nagyterem külső ívei, a Vizivárosban a Verpec-torony, a Malombástya, a Dsámi a minarettel, a hatszögű középbástya, a vizikapu. A Belvárosban a Szent Lőrinc- és a Szent Pál-kapu.

17. Párkány. Pálffy Miklós arcképe alatt az Atrium Heroicumban D. Custos kis metszete Párkányról. Babérkoszorúval övezett óvális medaillonban Gockeren címmel. Olyan a párkányi vár rajza, mint Custosnak «Strigonium a Caesarianis obsessum» című képén. (16. sz.)

Atrium Heroicum. 1600. A 72. kép.

18. Verzeichnus der Vöstung Gran. Anno 1604. belagert. Rézkarc. D. Custos fec. Augsburg, gedr. bey Ch. Mang, in Verlegung Dominici Custodis. Drugulin II. 1115. Bachmann: Die alten Städtebilder. Verlag Hirsemann. Leipzig, 1939. 310. l. A törökök 1604. évi sikertelen ostromát ábrázolja s kétnyelvű magyarázatot ad ez alkalmi röpiraton.

19. Strigonium. Gran. Communicavit G. Houfnaglius depict. a filio 1595. Braun—Hogenberg: Urbium praecipuarum mundi Theatrum V. k. 293. l. Bubics 154. Houfnagel kettős rézkarca a legismertebb városkép Esztergomról a XVI. századból. Mindkét kép 51×16·5 cm méretű. Az egyik délkeletről, a mostani kórház tájékáról nézi a környéket, ahol egy férfi és egy nő sétál, és a férfi a vár felé mutat. Ábrázolja a várhegyet, a Viziváros déli végét, a Belvárost, a Primás-szigetet, a belvárosi szőlőhegyeket s az Órhegyet (amelyet Carlsberg-nek nevez, valószínűleg Mansfeld Károly után), a Szent-

tamáshegyet, rajta egy menetelő katonával, a Szenttamás lábánál a mostani Pázmány-térhez közel egy bég türbéjét, a Hévviz-fürdőt és tavat a mostani Fürdő-szálló helyén, aztán a Szent Anna-kolostor romjait, majd a Szent Tamás-prépostság maradványait, végül a sétáló pár mellett a Domonkosok kolostorának részben még álló falrészeit. Sem a szenttamási, sem a párkányi erődítmény nem látszik. A—L magyarázó betűk.

A másik kép északnyugat felől, azaz a párkányi vár irányából tekintve készült. Az előtérben a kakati vár és három száguldó huszár, középen a Duna és Kisduna a Prímás-sziget északi végével, a felső részben a Belváros kis része a Szent Lőrinc-kapu környékével, a Várhegy nyugati oldala és a teljes Víziváros látható.

Houfnagel az 1595. évi ostrom után látta Esztergomot, amikor teljesen romokban hevert. Miután két ellenkező oldalról rajzolja a várost, topografiai szempontból a legjobbat adta az összes XVI. századi várképrajzolók közül. Magyarázó betűk M—Q.

Bár Houfnagel képen a Bakács-kápolna föl nem ismerhető, a művész bizonyosan jó állapotban láthatta, mert a felső kép címétől balra közli Bakócz címerét és azt a föliratot, amely a kápolna belső frizén ma is olvasható: Thomas Bakocz de Erdevd Cardinalis Aeppus Strigoniensis Almae Dei Genitrici Mariae Virgini extruxit MDVII.

A címertől jobbra Szathmáry György primás címerét (nem Vitéz Jánosét, mint Bubics mondja) és jelmondatát rajzolja: — Dominus det nobis et regno pacem. Szathmáry címerét a Bakócz-kápolnában és a romokon is sok helyen láthatta, mert az ásatások alkalmával mi is több példányban megtaláltuk.

Houfnagel György (1545—1600) Antwerpenben született. Fiai közül Jakab volt rézmetsző, aki 1629-ben Münchenben halt meg. Ez a Jakab rajzolta az esztergomi képet.

20. *Gran.* Houfnagel képének egy részlete, a várhegy Párkány felől nézve, 11·5×6 cm méretben, előfordul a Türkisches Stadt-Büchlein-ben (pag. 309.), amelyet Theophilus Urbinus írt. Nürnbergben Hofmann Jánosnál jelent meg 1664-ben.
21. *Gran.* Houfnagel északnyugati nézetű képe 14×7 cm méretben, mint a «Neyd ist der Kunst Schatten» című allegória alapja. Daniel Meisner rézkarca. A kép fölé balra a napot ábrázolja, a párkányi oldalon pedig egy rajzoló művészt és ennek árnyékát mint Medü-

zát. Aláírás: Umbra velut corpus sequitur, sic perpetè cursu
claris arte viris est comes invidia.

Wie der Schatten dem Leib nachgeht
Wenn er gegen der Sonnen Steht
Also Geschicklichkeit und Kunst
Zum Schatten hat Neydt und Missgunst.

Eberhard Kieser: Thesaurus philo-politicus, Hoc est: Emblemata
moralia-politica... Politisches Schatzkästlein guter Herren...
Frankfurt a. Main 1623. I 7 21.

Bachmann i. m. 124—125. II.

22. *Gran in Hungern*: A 21. számú kép mint Sebastian Furck rézkarca
Paul Fürst: Sciographia Cosmica... Neues Emblematisches
Büchlein, Nürnberg 1637. című könyvében H. 89. szám alatt
jelent meg.
23. *Gran*. Houfnagel képe 18.5×13 cm méretben. Petrus Bertius:
Commentarii rerum Germanicarum lib. III. Praecipuarum Urbium
Germaniae Superioris Iconismi et effigies. Amstelodami 1619.
pag. 42.
24. *Gran*. Houfnagel képe újrametszve 18.5×13 cm méretben. Johan-
nes Janssonius: Theatrum exhibens Germaniae Superioris civita-
tes. Amsterdam, 1657. II. 134. I.
25. *Casteel van Gran*. Houfnagel képe 13×5.5 cm méretben. — De
Stadt (Víziváros) és S. Thomasberg szövegmagyarázattal. Alatta
vaddisznóvadászatot ábrázoló karc.
26. *Esztergom* cím nélkül. Rajz 29×22 cm méretben. Esztergom
1595. évi ostromát és a fölmentő török sereg ellen folyó csatát
ábrázolja az Őrhegy felől nézve és a Duna tulsó partját is bele-
foglalva. A Duna folyásának irányát tévesen rajzolja, mert az
esztergomi várhegy mellett dél felé vezet, a könyöknél a párkányi
vár mellett az Ipoly és a Garam torkolatát adja. Az Ipolyból egy
ág körülfolylja Kakatot. A Víziváros nem látható, csak a várhegy,
Szenttamás és a Belváros a Prímás-szigetre menő híddal. Számok
és magyarázó jegyzetek nincsenek rajta. Ezt a rajzot követi három
1595. évi olasz rézmetszet, amelyek közül kettőt a velencei szüle-
tésű Giacomo Franco szignált. Valószínű tehát, hogy a rajz Gia-

como Franco-tól származik, bár más olasz mester is készíthette, aki a pápai hadsereggel Esztergomban járt, s akkor az ő rajza után dolgozott Franco.

27. *Strigonia* (a képen nincs cím). Franco fece szignatúrával. 19 × 13 cm méretű olasz karc, a Dorogra vezető út felől nézve ábrázolja Belvárost (Città vecchia di Strigonia), a Szenttamást (Forte di S. Tomaso), a Várhegyet (Strigonia) a Dunahidat a Primás-szigeten át, a párkányi oldalon katonaságot Pálffy Miklós (il Sign. Palfi) vezérlete alatt, félig a párkányi palánkot, a Várhegy alatt il Marchese di Burgau, il Serissimo Arciduca Matias seregét, a Szenttamás alatt il S. Gio Franc. Aldobrandino és a Belváros alatt D. Gio. De Medici seregét.

Teatro delle più moderne imprese de guerra fatte si nell'Ungheria come nella Fiandra et alteri luoghi. Venetia, Gio. Temini formis 1625. M. N. Múzeum Hung. h. 2493 d. Drugulin 9236.

28. *Strigonia forlezza in Hungaria assediata dalli Christiani l'anno 1595.* Franco fecit. Gio Temini formis. Venetia. Rézkarc, 21.5 × 14 cm. Az 1595. évi esztergomi ostromot ábrázolja délről nézve. Alul Conte di Mansfelt és Sig. Aldobrandino sátra, a fölvonuló császári és pápai csapatok. Középen Strigonia, città del aqua, Città vecchia, Monte di S. Tomaso látképe és Don Gio. di Medici csapatai. A Duna folyam fölött a párkányi oldalon il Sig. Palfi Capo degli Hungari sátrai, Cocorn (Kakat) vára, az Ipoly és a Strigonia (Garam) folyók. A várak elhelyezése és az Ipoly szerepeltetése hibás. A Kisduna nem szerepel. Híd látszik a Körtvélyes-sziget-nél. Topografiaiilag egészen jelentéktelen.

29. Ez a kép 1683-ban a «Sincero e distinto Racconto de' consigli et operationi dell'armi imperiali . . . contro le forze Ottomane. In venetia, per il Bosio MDLXXXIII.» című műben a 32—33 lapok közt újra kiadatott. Csak az 1595. évi nevek helyett Duca di Lorena, Re di Polonia, Conte Staremberg nevek vannak behelyettesítve. Drugulin 923.

30. *La vera descrittione della antiqua città di Strigonia con il sito e luoghi suoi fondata da San Stefano Re de Hungaria con l'arcivescovato, la qual fu presa da Solimanno Imperator di Turchi l'anno 1543. alli 10 di Agosto* című rézmetszet. A—O betűk magyarázata a kép alatt «Presa da Christiani a di 26 di Agosto 1595. Reso il

forte alli 2. di settembre» szöveg után szignatúra: Andreas Vaccarius formis Roma.

Andrea Vaccario inkább műkereskedő és kiadó volt, mint metsző. Ezt a 41×31 cm nagyságú emléklapot Giacomo Franco karcai után készítette és kiadta Rómában. Lényegtelen részeken tér csak el Franco szignált kompozíciótól. A Duna a Körtvélyes-szigettől a kövesdi szigetig szerepel. Hajlása az esztergomi vártól kezdve déli irányban, valamint az Ipoly és Garam közös torkolata, a Szenttamás és a vár helyének elcsúszása, a Kisduna hiánya itt is jellemző. Mansfelt, Aldobrandino, Medici és Pálfi alakját kiemeli. A várképek teljesen eltérnek a valóságtól.

31. A Vaccario-féle kiadvánnyal teljesen azonos méretű másik olasz rézmetszetes emléklap jelent meg 1595-ben *«Descrittione della antiqua città di Strigonia resa a Cristiani il di primo di 7bre 1595»* fölirattal és *Descrittione delli luoghi principali della città di Strigonia fondata da S. Stefano primo re de Ungheria presa da Turchi l'anno 1543. regnando Sultan Solimano* aláírással. Képmagyarázó betűi A—P-ig terjednek.

A rajz követi Ruda János rajzát a Duna, az Ipoly, a Garam, Párkány, az örhegyi strázsza, a hidak, szigetek és várak elhelyezésében, de másképp rajzolja a hadállásokat és a környéket, valamint a várakat. Magyarázó szöveget helyez a képbe is. A Várhegyet Rocca maggiore, a Belvárost Città vecchia di Strigonia detta Rascia (Rácváros) névvel illeti. Szerzőjét és kiadóját nem ismerjük. A vezérek közül csak Aldobrandinot nevezi meg.

32. A nürnbergi Johann Sibmacher rézmetszőnek négy Esztergomot ábrázoló lapja ismeretes az 1595. évről.

Időrendben az elsőnek címe *Wahrhafte Contrafactur der Vestung Gran in Ungern von den Christen beleget* 1595. Rézkarc, mérete 32×23 cm, 1—20-ig számjelmagyarázatok a kép alatt. A rajz az ostrom elején készült. A várak és városok épületeit épeknek tünteti föl. Párkány felől nézve megrajzolja a párkányi várat, a Dunát és Kisdunát három hajóhíddal, a Vízivárost, a Várhegyet, a szigetet, Belvárost, Szenttamást, Örhegyet. A Várhegy nyugati lejtőjére házsort tesz. A Szenttamás oldalán házak romjai láthatók. A perspektíva rossz. Szorosan egymás mellé rajzol három magas hegyet: a Várhegyet, Szenttamást, Örhegyet. A Belvárost a Szenttamás lábához helyezi. A várak rajzánál néhány helyes adat mellett sok a valóságnak meg nem felelő rész. Katonai tábornok

jелеz a párkányi oldalon, a szigeten és az Órhegy alatt. A Vízivárosnál a kirohanó törökök és a támadó keresztények közt, az Órhegynél a keresztények és a fölmentésre jött törökök közt folyó csatát adja.

A magyarázó szöveg közepén látható Sibmacher monogramja : HS. Drugulin 923.

33. *Gran.* Sibmacher első rézkarcának későbbi átmetszése. A kép ugyanaz, de mérete kisebb (16.5×12 cm). Elmaradnak a csatajelenetek. Csak a párkányi parton és a szigeten látható néhány katona. Számjelmagyarázat nincs, hanem a magyarázó szöveg a képbe van beírva : Gran, Blochhaus, Neustatt, Altstatt, Warmwasser, Pulvermühl, Türkisch Begräbnuss, Gran Flus, Donau Flus.

34. *Gran im Jahr 1543 verloren, A° 1595 wider erobert A° 1605 abermahl verloren.* Rézkarc 16.5×12 cm.

Képe azonos az előbbivel. Bubics 153.

35. *Gran im Jahr 1543 verloren A° 1595 wider erobert A° 1605 abermahl verloren und A 1683 wider erobert.* Rézkarc 16.5×12 cm.

A címen kívül azonos az előbbivel.

36. *Gran.* Rézkarc 9×7 cm. Sibmachernek némileg átmetszett képe Gran, Blochhaus, Neustatt, Altstatt, Warmbad és Türkisch begräbnuss magyarázattal a képbe nyomva.

Johann Hieronymus Im Hof von Merlach : Relatio historico-politica, Sultzbach, in Verlegung Johann Hofmanns in Nürnberg 1684. című könyvében az 50. és 51. lapok közt.

37. *Gran.* Rézkarc. 11×6.5 cm. Az előbbi kép kissé nagyobb méretben. Magyarázó szöveg : Gran, Blochhaus, Altstatt és Neustatt. Ez utóbbi két név elcserélve.

L. Donaustrohm. Nürnberg, in Verlegung Johann Hofmanns. Gedruckt bei J. Christoff Drechler, Augsburg 1686.

38. *Gran.* Rézkarc 8.5×6 cm. Sibmacher képének kisebbitett mása 1—6. magyarázó számokkal. A kép alatt a magyarázó szöveg 1. Blockhaus . . . — 6. Donaufl.

Georg Krekwitz : Beschreibung des gantzen Königreichs Hungarn . . . sampt allen dem was am Donaustrom lieget . . . Frankfurt a. M. und Nürnberg. Verlegts Leonhard Loschge. Druckts J. Philipp Andreä 1686. Pag. 176. és 177 közt.

39. *Strigonium*. Allegorikus rézmetszet, $10 \times 28,5$ cm méretben. «Ter simul hoc telo non tres periere simul» fölíratú keretben egy nyíl-vesszővel átlőtt három gém, alul Strigonium címmel Esztergom vára. Teljesen a Sibmacher-féle kép után rajzolta Elias Christof Heiss, metszette C. Weigel. L. Assertiones elementares ex universa philosophia... Mich. Herm. Jos. Comes ab Althann. Viennae Austriae. Typis Leopoldi Voigt, Universitatis typographi 1689. Bubics 157.

40. Sibmacher második rézkarca Lautensack Adolf rajza után készült és nála is jelent meg 61×23 cm méretű lapon Frankfurt a. M.-ban 1595-ben. Szignatúrája: Durch Adolf Lautensack von Franckfurt am Main Im veltleger vor Gran fleissig gerissen und abgezeychnet 1595. HS. (Hans Sibmacher monogramja.)

Ezen a lapon a művész sokkal nagyobb távolságról veszi föl Esztergomot délnyugatról, a szentkirályi földek felől és az 1595. augusztus 3-iki nyílt ütközetet ábrázolja s majdnem az egész esztergomi határt befoglalja. Egészen más rajta a vár, a Víziváros, a Belváros és a Szenttamás képe, mint Sibmacher első karcán. Úgy a vár, mint a Víziváros már sok romot mutat. Az általános elrendezés a térben megközelíti a valóságot, de a részletekben igen sok a képzelet szüleménye. A képen 29 szám van, amelyeket a kép alatt héthasábos szöveg magyaráz.

Cime: *Wahrhafte Contafehung der Vestung Gran in Ungern sampt Ihrer Gelegenheit und Belegung. Auch der Schlacht und Türckenflucht geschehen den 3. August. im 1595 Jar.* A hangsúly az Órhegy mindkét oldalán folyó nyílt csatán van. A várhegyi, szenttamási, belvárosi és párkányi erődítmények, valamint a Garamtorkolattól keletre épült ideiglenes sáncerőd a háttérben marad. Drugulin 920.

41. A Lautensack rajzolta nagyméretű lapnak némileg retusált bal felét használta Hieronymus Ortelius «Ungarische Chronologie» című művében könyvvillusztrációnak. Az átmetszésnél Sibmacher már Houfnagel képét is ismerte és fel is használta. A kép jobb sarkában találjuk A—Z betűig a kép magyarázatát. Alul a cím: *Wahre Contrafactur der Belegung Gran sampt der Schlacht so darbei geschehen den 3. Augusti Anno 1595.*

Mérete 26×16 cm.

42. Ugyanebben a méretben szerepel ez a kép a «Türkische und Ungarische Chronica, Nürnberg. Paul Fürst 1663.» című műben is, mint annak 12. számú melléklete.

43. A 40. számú kép más átmetszése Franz Hogenberg : Geschichtsblätter X. sorozatában jelent meg Hogenberg Fecit szignatúrával. Drugulin 922.

Mivel Fr. Hogenberg 1595-ben már nem élt, a fia Ábrahám Hogenberg vette föl a képet a sorozatba !

44. Sibmacher negyedik képe Esztergom várának 1595. szeptember 1. és 2-án történt átadásáról készült. Címe : *Abris und kurcze Beschreibung der Aufgebung Gran geschehen den 1. und 2. Septembris im 1595.*

Mérete 31 × 22 cm. Sibmacher szignálta. Alatta 5 oszlopban 20 soros német vers.

A főlvétel a Garam torkolatától északi irányból történt. A Duna két oldalán, valamint a várhoz vezető úton állnak a győzelmes seregek. A törökök kivonulnak és a dunai hajókon helyezkednek el, melyek Buda felé vitorláznak. (A Víziváros malombástyája mellett azon a kapun át szállnak hajóra, mely fölött a Soliman- emléktábla van.) Látszik az előtérben Párkány, a Dunán túl a Víziváros északi oldala, a Várhegy, a Szenttamás teteje, a Belváros északkeleti vége, a sziget eleje és a Duna mellett a zárósáncok.

Érdekes a képen a Várhegy keleti lábánál a török temető, a Szenttamás keleti lábánál a Der Böhmen Schantz jelzése.

A kép alatt vers : Nachdem die Türcken . . . Schutz erhält HS.

45. *Treffen bey Kran 1595.* 14 × 8 cm méretű rézkarc.

Kisebb méretben és némi leegyszerűsítéssel Sibmachernek Ortelius könyvében közölt rézkarca után készült magyarázó számok és szöveg nélkül. Az Órhegy körül folyó 1595. évi csatát ábrázolja, a háttérben jelzi a Belvárost, a Szenttamást, a szigetet, a Várhegyet és Párkány egy részét.

46. *Georg Keller 1605* szignatúrával ellátott 28 × 23 cm rézkarc Sibmachernek Orteliusnál megjelent harmadik képe alapján készült azzal a változtatással, hogy az 1595. évi csata helyett az 1605. évi ostrom szerepel, amikor a törökök a keresztény kézen levő várat az Órhegy felől támadják, a várbeliek pedig kirohanással

védekeznek. A—T magyarázó betűk a képben. A karc Latomus (Mäurer) «*Wahrhaftige Beschreibung aller fürnemsten und gedenkwürdigen Historien von Herbstmesse 1604 bis Fastenmesse 1605.*» című művében jelent meg 1605-ben a Majna melletti Frankfurtban. Kisebb alakban mint Angerer és Göschl műtermében készült kőrajzot közli Némethy Lajos «Emléklapok Esztergom multjából» című művében a címlapon. Esztergom 1900. Buzárovits könyvnyomda. Mérete 14×6 cm.

47. *Esztergom* (cím nélkül) 34×24 cm rézkarc, amelynek baloldalán A—Z terjedő betűkkel, jobboldalán 1—16 számig terjedő magyarázó szöveg olvasható. Sem a szerző teljes nevét, sem a megjelenés helyét és idejét nem ismerjük. A kép keleti nézetből készült, mint Franco egyes képei. A Dunának a Várhegy alatt dél felé hajlása is Francora emlékeztet. Azonban a kép általános jellege, különösen a Belváros és a Várhegy rajza inkább a Continuator temporis quinquennalis könyvében megjelent 1595. évi rajzhoz hasonlít. (L. 14. szám.) Igen zavaros és durva munka. Magyarázó szövege egyes helyeken olvashatatlan. Érdekes a képen a Várhegy középmagasságában vonuló, valamint a Várhegy lábánál a Várhegy és a Szenttamás közt kiépített sánc, amelyet már Pálffy kapitánysága idején építettek.

A szerző a törökök 1604. vagy 1605. évi támadását ábrázolja a vár ellen. A törökök a Duna jobbpartján helyezkedtek el, viszont a mieink tartják még a várat és a Duna balpartját. A keresztények táborában főhercegi sátrat jelez. Jobb alsó sarkában szignatúra: Martinus L. In Ventur. Talán M. Martini Luzernensis Inventor.

48. *Pläne und Abbildungen von Festungen, befestigten Lagern und Truppenaufstellungen. Abbildung 55. Gran.* Rajz. Erhard Walter Freiherr von Walterswill. Stift Rein, Cod. 200. Esztergom rajza a XVII. század közepéről, az Ortelius-féle Sibmacher-karc ismerete alapján. Mérete 22×16·5 cm. Látszik rajta déli nézetből a Várhegy, Víziváros, Belváros, Párkány, Szenttamás zászlóval, a prépostsági és szentkirályi rom.

49. Samuel Dilbaumnak Augsburgban 1604-ben kiadott *Eikonografia* című művét Wilhelm Peter Zimmermann illusztrálta rézkarcaival.

A 22. lapon találjuk a «*Gran wirt von Christen beleggert Anno 1595.*» című 25·5×14·5 cm méretű rézkarcot felső jobb sarkába ragasztott A—M magyarázattal és alul hat soros német verssel:

Ertzherzog Matthias für Gran... entschloss. A metsző délről a primási-sziget közepéből rajzolja Esztergom várát, a Vízivárost, a Szenttanmást, a Belvárost, Párkányt, a szigeten és a párkányi síkon a tábort. Képe tökéletes helyszínrajzot ad. A Duna, a Kis-duna és az egyes várrészek fekvése megfelel a valóságnak, bár perspektivikus hibák vannak. A Várhegyen a székesegyház magasabban fekszik, mint a többi részek, amit csak Zimmermann és az őt követő Meyerbeck jeleznek az összes XVI. századi mesterek közül. Ugy a várban, mint a Vízivárosban, de különösen a leg-részletesebben rajzolt Belvárosban az egyes épületek is kivehetők. A Belvárosban a két kapu, a Szent Miklós-templom, a Városház, a ferenciek temploma és a Szent Lőrinc-templom fölismerhető.

50. Zimmermann második esztergomi rézkarca a «Gran wirt erobert von Christen und die Tirgen geschlagen» címet viseli. Jobb sarkában A—Y magyarázó jegyzetek, alul 6 soros vers ráragasztva: Da der Mansfelt kam... Vöstung auff. A helyrajz itt is tökéletes. Mivel azonban a szerző itt a fölmentő török sereggel vívott nyílt csatára fekteti a súlyt, az erődítmények és a városok a háttérben igen kis méretben készültek az előbbi rajz leegyszerűsítésével. Dillbaum könyvében a 29. számot viseli és azonos méretű a 22. számúval. Bubics 155.
51. Van Zimmermannak egy harmadik, az eddigiekkel egyenlő méretű karca Esztergomról, amely a rajta levő 12. lapszám után ítélve könyvillusztrációnak készült, de Dillbaum könyvében nincsen. A törököknek 1605. évi ostromát ábrázolja a szentkirályi földek felől nézve. Előtérben a török sátrak és ütegállások a szentkirályi romtemplom körül. Török lovasok portyáznak mindenfelé. Csak homályosan láthatók a várak körül harcoló katonák. A helyszíntér pontos, de a várak csak kevés körvonallal készült vázlatok. A—D-ig vannak magyarázó betűi. Nagyon hasonlít Keller György 1605. évi karcához.
52. Wilhelm Zimmermannak Dillbaum Eikonografiájában a 22. lapon Esztergomról közölt rajzát követi Wolfgang Meyerpeck, aki Rudolf császár részére 1595-ben Prágában diszes emléklapot készített 36×16 cm méretben. A művészi lap a magyarázó szöveget a képbe illeszti be. Rajza nagyobb és ezzel nagyobb pontossága miatt még Zimmermannét is fölülmúlja s Esztergom összes XVI. századi látképei közül a legtöbb adatot szolgáltatja a város

és a vár alakjáról. A metszet alján közepen a dedikáció : Augustiss. atque Invictiss. Principi Domino Domino Rudolpho II. Electo Rom. Imp. Germ. Hung. Bohe. Dalm. Croa. Sclavon. etc. Regi, Archidu. Austriae. Duci Burg. Stir. Carin. Carn. et Vuirtem. Comiti Tirolis Dom^o suo Clementissimo humillime dedicat humillimus cliens Wulffg. Meyerpeck sculpt. operis. Ettől balra a szignatúra : Cum gratia et privilegio Imperiali per annos quatuor excudebat Pragae W. Meyerpeck 1595.

Zimmermann és Meyerpeck nyilvánvalóan látták Esztergomot az 1595. évi ostrom előtt vagy annak elején is, s nemcsak a szeptember 2-án történt bevétele után, mert a Belvárost vagy Rácvárost és a Vizivárost vagy Újvárost majdnem sértetlenül ép állapotban ábrázolják, csak a várépületekben jeleznek jelentékeny sérüléseket. Hiszen az egykorú jelentések és Houfnagel képei szerint az ostrom után a Belvárosban és a Vizivárosban alig akadt épület, amelynek teteje lett volna. Zimmermann és Meyerpeck rajza tehát megközelítőleg megőrizte számunkra a Belvárosnak és a Vizivárosnak a pusztulás előtti állapotát, ami rendkívül fontos adat. Majdnem egyenként fölismerjük képükön a fontosabb épületeket. A Várhegyen Meyerpeck megnevezi a délnyugati saroktornyot «Weiss Turm» — fehér torony néven s megállapítja róla, hogy boltozata is beszakadt, déli fala pedig leomlott. Ez a tény az ásatásoknál is beigazolást nyert. A fehér toronytól északra, ott, ahol Vitéz János híres nagyterme volt, Meyerpeck képén «Einschöner Saal» fölírást olvashatunk, s azt is megtudjuk más jegyzetből, hogy «ganz zerschossen» — teljesen rommá löve. A termet, illetve annak maradványait, a művész csak a bevétel után láthatta, tehát az még fölismerhető volt az ostrom után. A Belvárosnak a falakon kívül eső része, az úgynevezett Kovácsi, valamint a Szenttamás egész települése már az 1543. évi ostrom után teljesen romokban hevert. A Hévvíz-tó fölött a Szenttamás déli lábánál a Ker. Szent János templom, azután a Szenttamás délnyugati lábánál az ágostonosok Szent Anna-temploma és kolostora, a szenttamási préposti udvar és Kovácsi határánál a domonkosok kolostora, illetve ezeknek a helyei Meyerpeck képén a nagyobb romhalmazokból megállapíthatók.

53. *Gran.* Dillich Vilmos «Ungarische Chronica» című művében, mely 1600-ban, Casselben Wessel Vilmosnál jelent meg, találjuk Dillichnek egy 20×9.5 cm rézkarcát, amelyet azután a XVII. században a legtöbb esztergomi városkép utánózik. Párkány felől rajzolja

Esztergomot. Adja a Garam torkolatát, a párkányi várat, a Dunán néhány hajót, a szigetet hegyes nyúlvánnyal, a Vízivárost, amelynek védőművei délfelé már bővültek a várfalból kiinduló palánkkal és ötszögű bástyákkal, a Várhegyet, amelyen a templom északi oldala egész hosszában látszik a Vitéz-féle könyvtárral, a Belvárost, melynek sarokbástyái már új alakot nyertek (ötszögű). A Szenttamás csak homályosan látszik a háttérben. Katonai akciót nem jelez. Tisztán várképet akar adni s azt kitűnő perspektívában adja. A—Q betűig magyarázó betűk. G betű: Der neue Wall.

Még megnevezi azokat a helyeket, ahol a törököket a vere-ség érte, és a németek, csehek és magyarok tábora állt. Megjelöli az Őrhegyet is, ahol Mansfeld Károly a csatát megnyerte.

Ungarische Chronica 13. l.

54. *Strigonium sive Gran*. Rézmetszet. Jacobi Tollii Epistolae Itinera-
riae, Amsterdam. 1700. című műben a 202. lapon. J. V. Vianen
(Jan van Vianen, Amsterdam) művészi kézzel újra metszette
Dillich képét és díszes vignettával látta el. Egy tükröt tartó és
egy kardos puttó tartják a címet: *Strigonium sive Gran*. A—L
latin magyarázó szöveg, amely teljesen követi Dillichet. Méretei
21 × 17 cm.
55. *Gran*. Rézkarc. Jan van Vianen készítette ezt is 1660 körül, tel-
jesen Dillich képe után, 31 × 19 cm méretben. A—K betűk ma-
gyarázata a Duna folyam helyére van nyomtatva. A magyarázó
betűk elhelyezése némileg más, azonkívül az ötszögű bástyák
kiálló szöge hegyesebb. Egyébként teljesen Dillichet másolja.
Címe sajtószerű, szinte törökösen összehurkolt betűkkel van
rajzolva.
56. *Esztergom*. Dillich képét litografáltatta Máthes is J. Schmidt-nél
Pesten 18 × 9.5 cm méretben s közölte Veteris arcis Strigoniensis
descriptio című művében 1827-ben a XIV. táblán. Bubics 180.
57. *Gran*. Martin Zeiler: Neue Beschreibung des Königreichs
Ungarn... című művében Johann Béza bővített kiadásában
(Leipzig, Christian Kirchner Anno 1664.) a 113. lapon van a Gran
felíratú 20 × 7.5 cm méretű rézkarc. A metsző méretben is utánozza
Dillich rajzát, sőt a magyarázó betűkben és a szövegben is követi.
A felső fele, amelyen Esztergom vára és a Víziváros látható,

másolja Dillichet, de az alsó részben eredetit ad. A Belvárost, a szigeteket, Párkányt és annak környékét, valamint a Duna folyását másképp adja. Nála a belvárosi várfal déli része félkörű lett, a szigetek közül a Primás-sziget még egy kis különálló szigetecskével, valamint a Nyáras és Körtvélyes sziget felső része látható. A párkányi dunapartot félszigetként ábrázolja. Ez a kép lesz mintája a fölszabadító háborúk idején Sandrart, Bouttats stb. metszőknek.

A magyarázó szöveg a Duna medrébe van nyomtatva.

58. *Gran*. Dillichet követi Mallet «Les Traveaux de Mars, ou l'art de la guerre» című, 1684-ben Párisban Denys Thierrynél megjelent művében a 329. lapon közölt rézmetszet. Nézete északról. Danube és Baracan magyarázat a Dunára ráírva. A Dunán három csónak úszik. A Duna folyását ellentétes irányban mutatja. Mérete 15×10 cm. Dillich tükörképe.
59. *Gran és Barcan*. Hapelius Everhardus Guernerus: Thesaurus Exoticorum, Hamburg, Thomas von Wiering, 1688. című művében a III. rész 101. lapján közölt 10×6 cm rézkarc, fennt Gran, a balsarokban Barcan felirattal. Ugyanaz, mint a Mallet-féle. Dillich után készült nyugatról nézve.
60. A Dillich—Vianen-féle rajzot követi a *Die Vestung Gran* feliratú 19×15 cm rézkarc. A képbe írva: Barcan, Die Brücke, Das Schloss, Der Thomasberg, Die Ratzenstatt. Található Everhardus Guernerus Hapelius: Hochverdiente Ehrensäule . . . Hamburg, Thomas von Wiering 1688. című munkában a 16. és 17. lap közt. Azonkívül: Historischer Kern oder kurtze Chronica—Everhard Guern. Hapelius, Hamburg, Thomas Wiering 1690-ben a Historischer Kern des Jahrs 1683. részben a 90. és 91. lapok közt.
61. *Gran*. Rézkarc 11.5×6.5 cm. Csekély változással és más méretben a Dillich-féle rajz. A címtől balra A—D, jobbra F—K betűmagyarázat. Angerius Gisl. Busbeck: Vier Türkische Sendschreiben. Nürnberg, 1664. M. u. J. Friedrich Endtern, 15. lap.
62. *Entsatz Gran*. Rézkarc 15.5×12.5 cm méretben. Esztergomnak az 1685. évi ostrom alól való fölszabadítását, vagyis a táti csatát ábrázolja. Könyvillusztráció. Nyugatról nézve a Dillich—Vianen. képekre emlékeztető módon ábrázolja Párkányt, a Vízivárost,

Belvárost, a Szenttamást és a Belváros alatt a Tát felé álló csatát. Alul a balsarokban 1—8 német magyarázó szöveg kéthasábosan.

63. *Dissegno di Barcan dirimpeto a Strigonia preso et abbruciato col ponte di barche del Generale conte di Souches il di primo d'agosto 1664.* Rézkarc 38×30 cm. A cím alatt A—Q magyarázó szöveg.

A rajzoló csak a terepre és az ostromló hadsereg elhelyezéseére fektet súlyt. Esztergom vára, a Viziváros és Párkány általános vártípus szerint készült, figyelem nélkül a valóságra. Egyéb-ként a párkányi oldalnak a Garamtól a mostani párkányi főutcaig terjedő része pontos rajz. Érdekes a Garamnak a párkányi várat körülölelő ága, amely már 1664-ben sem jutott a Dunáig és a vár árkat már nem táplálta. A várakok akkor már a Dunából kapott vizet. Alul a jobb sarokban öt lovas és két gyalogos katona, előttük a hadrendek jelzése apró pontokkal. Kerteket jelez a párkányi vár körül, ahol most csak rétek vannak.

Galeazzo Gualdi : *Historia di Leopoldo Cesare* című, 1664-ben megjelent művének 440. lapján. Bouttats Gáspár metszete.

64. *Combattimento fattosi delle Galeotte di S. M. C^a condette dal Capitan Rodolfo Rodolfi contro Turchi sul Danubio salvate dall' evidente perdita per l'aiuto di Santo Francesco Xaverio dopo quello de Sig^r Iddio, della Beatissima Vergine il di 8. di Settembre 1664.*

48×32.5 cm méretű nagy metszet. Galeazzo Gualdi : *Historia di Leopoldo Cesare* című művének 480. lapján. Baloldalán szígnálva : G. Bouttats fe.

A kép északról a párkányi hídfőtől nézve mutatja a törököknek mindkét part mentén fölvonult csapatait és lövésre kész ágyúit, a Dunát, amelyen öt császári gálya és öt naszád halad nyugatnak a hid felé. A jobboldalon látni a Vizivárost, a Várhegyet képzeleti rajzban, a törökök sátrait és csatarendben álló csapatait, a háttérben erdőket és hegyeket s két kis váracska.

A kép jobb sarkában felhők közt a Boldogságos Szűz jelenik meg, aki előtt Xavéri Szent Ferenc térdel.

65. *Eroberung des Granitz—Hauszes Barakan, wie solche durch Ihr Exc. He. General Feldtmarschalen Grafen de Souches eingenommen, verbrant und die Brücke über die Thonau zu Gran daselbststen ruinirt worden ist. A^o 1664. den 1. Augusti.*

17.5×12.5 cm méretű kis rézkarc, amely fölött balról a—g, jobb-

ról h—l betűig magyarázó szöveg olvasható. Nyugatról nézve Souches csapatai nyugati irányból a Duna balpartján és a Garam jobb partján észak felől támadják az égő Párkányt, a hidat és az esztergomi várat is lövik. A Víziváros, a Várhegy és Szenttamás vára látható a túlsó Dunaparton, mögöttük erdős hegyek. A sziget és a Belváros nem látható. A párkányi várfalakon kívül vizes árok és palánkvonal húzódik.

Theatrum Europaeum IX. Irenico-polemographiae continuatio II. Theatri Europaei Neundter Theil von dem Jahre 1660. in das 1665. Jar. Martin Meyer. Verlegt durch Weyl. Matthäi Merian Erben 1672.

66. Az 1683. évi párkányi csatáról még 1683-ban kiad Johann Jonathan Felsecker Nürnbergben egy ujságlapot, amelynek hosszú címe: Gründlicher und ausführlicher Bericht, was bey dem zwischen den Kays. und Kön. Poln. einer und dann der Türkischen Armeen andern Theils vor glücklicher *Eroberung der Stadt Baracan* gehaltenem blutigen Treffen denkwürdiges vorgelaufen etc.

A cím után egy 24,5 × 16 cm rézkarc 1—8 számig tartó magyarázattal. A kép nagyjában a Dillich—Vianen-kép után készült s valószínűleg Jakob Sandrart metszette, mert a Jakob Sandrart által 1686-ban kiadott és díszített Sigmund Birken: Donaustrand című műben az 58. lapon ugyanaz a kép kisebb alakban megjelenik. Annyiban tér el Dillichtől, hogy a Dunán nemcsak a Primássziget csúcsát, hanem az egész Primásszigetet, sőt a Nyáras- és Körtvélyes-sziget felét is berajzolja, a várakban az épületeket másképp adja s a fősúlyt a párkányi parton és a hídon folyó csatára fekteti.

Nyugati nézet.

Ezt a képet nemcsak az összes Birken-kiadások követik, hanem az olasz Lodovico Mattioli, Alessandro della Via, Giovanni Rossi, Vincenzo Coronelli, az augsburgi Koppmayer, az amsterdami Harrewyn, az olasz Scala, a müncheni Wening, és Bouttats Gáspár.

67. *Gran*. Augsburgban 1683-ban Jakob Koppmayernél megjelenik egy ujság, Umständlicher und warhafftiger Bericht, welcher gestalt die Türkische *Haupt-Vestung Gran* in Nider-Ungarn gelegen von den Christlichen Völckern nach einer Kurzer aber sehr ernsthaftten Belögerung mit Accord den 27. October dises 1683 Jahrs glücklich erobert worden. A cím alatt Gran címmel

31·5×18 cm méretű rézkarc, amelyen nyugati nézetből látszik a magas várhegy, amelyre vonalakkal rajzolt ívekben hullanak a lövedékek. Párkány és a Belváros ég, de azokat már nem lövik. A várat és a Vizivárost a párkányi oldalról és a Belváros felől ágyúzzák. Két hid látszik a Dunán, a párkányi hid elszakadt és elégett. Az Istenhegy táján átkelő hid Jakob Sandrart karca után készült. A kép alatt 1—8 magyarázó szöveg. Das Schloss . . . Das Christliche Lager. Drugulin 3134.

68. *Gran. Die Berümbte Türggische Vöstung Gran* cím alatt az előbbi 67. számú kép a harci részek elhagyásával jelent meg 1—8 magyarázáttal Donaufluss . . . Ratzenstadt. Zu finden bei Joh. Phil. Steidtner in Augsburg. Mérete 30·5×17·5 cm.

69. *Gran.* Ugyanaz a kép mint az előbbi. Megjelent Johann Christoph Wagnernak «Christlich und türkischer Stadt- und Geschits-Spiegel. Augsburg. Gedruckt und verlegt durch Jakob Koppmayer, Anno 1667.» című könyvében a 6. lapon *Gran* cím alatt. Felhős ég alatt Esztergom Sandrart Jakab után. 1. Schlos, 2. Wasserstatt, 3. Ratzenstatt, 4. Baracan, 5. Schiffbruck; bey Jakob Koppm. aláírással. A várhegy valamivel magasabb. Mérete 31·5×17 cm.

70. *Gran.* Rézkarc, 51×16 cm. Rajza csekély változtatással ugyanaz, mint az előbbi 69. szám, azonban felső balsarkában díszes keretben bővebb magyarázattal és jobbfelé a táti csata rajzával megtoldva. A magyarázat 1—5 számig ugyanaz, mint az előző képé, de folytatódik 6. Donau Fluss. 7. Revier des Türckischen Lagers. 8. Revier des wegs der Fliechenden. 9. Die Tirken Battalion so den ersten Angriff gegen die Cur. Bair. gedan. 10. der. H. Hertzog von Lotringen. 11. Revir der Völigen Schlacht. 12. Gebirg alwo sich der Seraskier flichtig salviert. Megjelent Johann Christoph Wagnernek előbb idézett művében.

71. *Gran.* Még egyszer ez a karc, még pedig egészen a Felsecker-kiadás (66. sz.) számozásával 1—8, *Abbildung der Ungarischen Vestung Gran* cím alatt, egy lapon Érsekújvár várával. Mérete 28×9 cm.

72. *Gran.* Rézkarc, 14·5×10 cm. Bouttats Gáspár: Breve y exacta descripcion de los reynos de Hungaria, Dalmacia y Morea . . . labrados en cobre par G. Bouttats—Amberes, pon Juan Bautista

Verdussen 1688, című műben a 32. lapon. Követi a J. Sandrart-képet. Beírás: Danubius Flus és Gran Flus, amely rossz helyen ábrázoltatik. A folyókon két tutaj. Jobb sarokban két ember és egy kutya.

73. *Gran*. Rézkarc 14×8 cm. G. Bouttats műve. Az előbbivel teljesen azonos elrendezésű kép, de a Gran cím a kép alatt olvasható. A Duna és a Garam megnevezése, a tutajok és a kutya emberek hiányzanak. A rajz igen csekély mértékben változik. Bouttats Gáspárnak a 72. szám alatt idézett művének francia kiadásában jelent meg.

74. *Gran—Strigonio*. Rézkarc 21×6 cm. Lodovico Mattioli átdolgozásában a J. Sandrart-féle kép. Megjelent Sempliciano Bizozeri «Notizia particolare...» című művében Bolognában 1687-ben Gioseffo Longhi-nál, a 181. lapon. Számozása ugyanaz, mint Felseckernél. A kép alatt 1—8 olasz magyarázat.

75. *Estrigonia o Gran*. Rézkarc. Ugyanaz a kép 21×6 cm méretben, 1—8 magyarázó számokkal és spanyol szöveggel. Bizozeri Sempliciano: Ungria restaurada compendiosa noticia... Barcelona en la imprenta de Martin Gelabert 1687., a 170. lapon. Via Ft. en Barcelona. (Alessandro della Via átmetszése.)

76. *Strigonia*. Ugyanaz kisebb formátumban 12×6 cm. Bizozeri 1687. évi bolognai (Longhi) kiadásában a 181. lapon magyarázó számok nélkül.

Még egyszer megjelent ez a kép a «Diario d'Ungheria»-ban, melyet Pasquale Biondi írt és ugyancsak Gioseffo Longhi adott ki Bolognában 1686-ban (67. l.)

77. *Strigonia*. Ugyanebben a kisebb formátumban, de kerettel és 1—5 számok alatt olasz nyelvű magyarázattal. 1. Danubio. 2. Gran f. 3. Parkan. 4. Citta presso l'aqua. 5. Fortezza.

Mutius Michele Luigi: La sagra Lega contro la Potenza Ottomana... Napoli 1699. Tomo I. pag. 123.

78. *Gran*. 21×8 cm méretben Sandrart Jakab karca. Sigmund Birken: Der Vermehrte Donaustand... Jakob Sandrart, Nürnberg 1684. 58. l. 1—8 német magyarázó számokkal Donafluß... Ratzenstatt. A számok a kép alatt vannak.

79. *Gran*. Ugyanaz más kiadásban. Sigmund Birken: der neuvermehrte Donaustrand . . . Jakob Sandrart, Nürnberg 1686. 60. l. Magyarázat a kép baloldalán 1—8 számok alatt, Donafluß-Ratzenstatt.

80. *Gran—Strigonio*. Rézkarc. Mattioli sc. 21×6 cm. 1—8 olasz magyarázat a kép alatt Danubio . . . Citta de Christiani.

Birken «Vermehrte Donaustrand»-jának olasz fordítása «L'origine del Danubio» címen. Fordította Francesco Govoni, kiadta Gioseffo Longhi Bolognában 1685-ben. (60. l.)

81. *Strigonio*. Rézkarc, 21×6 cm. Birken másik olasz kiadásából «L'origine del Danubio . . . In Venetia, Girolamo Albrizzi. 1684.» (170. l.)

Magyarázat 1—8 szám alatt Danubio . . . Citta de Christiani.

82. *Gran—Strigonio*. 14.5×6 cm, rézkarc. Mattioli metszete keskenyebb formában. Párkány kimarad. Magyarázó számok 1—8. Rajta 170. lapszám.

83. *Gran*. A Sandrart-féle karc 20×14 cm méretben. Sig. Conte Ercole Scala: Ungheria Compendiata című, Modenában, Demetrio Degni nyomdájában 1685. és 1686-ban megjelent művében a 62. lapon. A—H magyarázó betűk.

84. *Gran*. Ugyanaz a rézkarc 14×9 cm méretben Scala velencei, Lionardo Pittoninál 1687-ben megjelent kiadásának 88. lapján, A—H magyarázó betűkkel.

A Scala-képek a Jakob Sandrart-féle metszet alapján készültek. A Rácvárost La Dogananak mondják, a Garamon túl pedig valami tornyot ábrázolnak «La gran torre» néven.

85. *Gran*. Rézkarc, 28×14.5 cm. Sandrart karcát követi Jan Harrewyn, aki Van der Linde könyve számára dolgozott «Leven en Daaden van Johannes Sobietzky . . . 1685.» Amsterdam, by Jan en Timotheus ten Hoorn, Jan Bouman en Aart Dirkesse Oossaan, III. Deel pag. 313.

1—8 holland nyelvű magyarázat: 1. De Ooven Stad van Gran met het Kasteel . . . 8. De Ratzenstadt.

A nézet nyugatról. Párkány mint félsziget jön a Dunából. Nincs rajta harc, csak három vándor látszik a síkon.

86. *Esztergom* 1683. évi bevétele alkalmából vert 3·5 cm átmérőjű kerek ezüst érem, amelynek előlapján Esztergom domborművű látképe a J. Sandrart-féle rajz alapján.

Hátlapján német szöveg: Gran A° 1543. durch Untreu verlohren. A° 1595. im Aug. wider erobert. A° 1605. nochmals durch Untreu verlohren. A° 1683. im Octob. wider glücklich einbekommen.

87. *Esztergom* 1683. évi bevételekor vert 3 cm átmérőjű kerek ezüst-érem. Előlapján a győzelem allegóriája «Serviat qui saeviit» körirattal. Hátlapján Esztergom látképe Sibmacher első karca után (l. 32. szám). Körirata: Strigonium d. 21 Octobris Turcis extortum. Johann Kittel (1656—1740) boroszlói éremvéső munkája.

88. *Esztergom* és Érsekújvár visszafoglalása emlékére vert 4 cm átmérőjű kerek ezüstérem 1684-ből.

Előlapján Esztergom látképe. A térrajz Sandrartra emlékeztet, de a részletekben tekintélyes az eltérés. A fellegvár és a Vízi-város egy síkban fekszik. A szigeten város látszik. Körirata: Vivat. Leopoldus. Imperator. Hungariae. Rex. Hostis. Efferi. Terror.

Hátlapján az érsekújvári vár alaprajza.

89. *Stadt und Vestung Gran*. Leonhard Loschgen röpirata. Nyomatott Christian Sigmund Frobergnél Nürnbergben, 1683-ban. Címe: Wahrhaftiger Verlauff und eigentlicher Abrisz der von denen Kayserlichen und alliirten Reichsvölkern eine Kurze Zeit belagert gewesen und nunmehr den 27. Octob. 1683. vom Türkischen Joch befreieten Hungarischen Stadt und Vestung Gran... enthalten. Utána négysoros vers: Recht so Nachwelt steigen.

A rézkarc mérete 28×19 cm. Nyugati nézetből a párkányi csatát ábrázolja. Lotharingiai Károly herceg és kísérete a jobb alsó sarokban az Istenhegyen látszik. Előtte sátrak, rohamra induló katonák, a tüzéség, Párkány vára, a leszakadt híd. Az esztergomi oldalon a Vízi-város, a vár, Szenttamás és a Belváros. A rajz a Dillich-féle képtől függő, de azért attól lényegesen el is tér. Föltűnő, hogy a rajzoló a Garam torkolatát összecseréli a Szenttamás alatt befolyó Hévvizcsatornával, a szigetet és a Kis-dunát nem ábrázolja, hanem a Belvárost félszigetre teszi, a Duna balpartján Párkánytól keletre egy St. Martinsberg nevű várat szerepeltet.

Magyarázó betűi A—N-ig.

A törökök Esztergom várából a nyugati gyalogkapun át kivonulnak.

Drugulin 3132.

90. Ugyanaz a kép, mint az előbbi, «*Schlacht und eroberung der Vestungen Baracan und Gran*» cím alatt 34×12 cm méretben. Jobboldalán a K—M magyarázó betűk körül elmosódott a kép, mert oda került a címszalag. Más a rajza a jobb alsó saroknak is. A magyarázó betűk A—N.
91. *Stadt und Vestung Gran*. Leonhard Loschgennek Nürnbergben 1687-ben megjelent Hungarisch-Türkische Chronik-jában ugyanaz a kép A—N magyarázó betűkkel, *Stadt und Vestung Gran* cím alatt 28×19 cm méretben a 662. lapon.
92. *Eroberung Gran* cím alatt magyarázó betűk nélkül 14×8 cm méretben ugyanaz a kép leegyszerűsítve.
93. *Stadt und Schlos Kran*. Rézkarc 20×12 cm. A Loschgen-féle képnek a változata. Legjobban hasonlít az *Eroberung Gran*-képhez (92. sz.).
 Die oftmals bekriegte, nunmehr aber durch die Christen glücklich besiegte Gränz-Vestung Neuhausel . . . neben einer gleichfals accuraten Beschreibung der starken Vestung Gran . . . Gedruckt im Jahr Christi 1685. pag. 48. FK. B. 355—86. Magyarázó jelek nélkül.
94. *Gran o Strigonia*. Rézkarc 21×12.5 cm. Olasz változata az előbbinek. A—H terjedő magyarázó szöveg a kép alatt: Danubio Fiume . . . La Dogana. Párkány ostromát ábrázolja, de a katonaság már közel a vár körül és az elszakadt hídnál látható. Előtérben a vezér marsallbottal.
95. *Barkan*. Münchenben Michael Wening 1685-ben három foliólapot adott ki; egyet a párkányi csatáról, egyet Esztergom ostromáról, egyet a táti csatáról saját rézkarcaival díszítve. Az elsőnek széles szalagra írt címe: Abbildung der grossen Victory so die Kayserl. und König Polnischen Völcker wider den Türcken erhalten, so bey Barkan, unweit Gran vorbegegangen den 10. Oct. Anno 1683. A cím után 1—12 magyarázat: Barkan so abgebrandt worden . . .

Kayserl. Infanterie. A kép nyugatról mutatja a párkányi csatát és Esztergom környékét. A csapatok heves harcok közt elérik a párkányi várat, a törökök a hídon akarnak menekülni, de a híd közepén letörik. Szemben a Víziváros és a Várhegy látszik, amelynek nyugati lejtője erősen árkolt, mint a Sandrart-képeken. A Belváros félszigetszerű helye üres — csak romok látszanak. A rézkarc mérete 35×31 cm.

Alul szignálva: Zu finden bey Michael Wening Kupferstecher.

96. *Gran*. Michael Wening második rézkarca 39×40 cm. Szalagban foglalt címe: Abbildung der Türkischen Haupt-Vöstung Gran, Wie solche von den Kayserisch, Chur Bayrischen und anderen Reichs Auxiliar Völckern den 22. October Anno 1683. belagert und den 27 dito glücklich ist erobert worden. A—R magyarázat. Vöstung Gran... Abzug der Türcken. A nézet déli a Szentkirály felől. A Belváros alatt híd a szigetre. Alatta sáncok és sátrak.

Az előtérben Lotharingiai Károly herceg a vezérkarral lovagol és marsallbotját kinyújtva, egy előtte meghajló tisztnek parancsot ad. A Belvárosból, a Szenttamásról és a szigetről lövik a várat. Sűrű hadoszlopok vonulnak föl.

A Szenttamáson bajor lobogók lengnek.

Szignatura alul: Zu finden bey Michael Wening Kupferstecher.

97. *Tát—Ujfalú közti csata*. 47×35 cm rézmetszetű röpirat. Cím alul: Wahre Abbildung der herrlichen Victoria, so von den Christen wider den Erbfeind vor Gran erhalten worden den 16. August A° 1685. Szignatúra: N. D. Hallart General Adiudant Lieutenent Delineavit. M. Wening sculpsit. A—K magyarázó betűkkel. A kép dél felől mutatja először az egyes keresztény csapatok jegyzékét azután a parancsnokok neveit: Den rechten Flügel Commandirten Ihre Hochfürstliche Durchl. Herzog von Lothringen etc. Azután két sorban a keresztények hadseregei, a mocsár, négyszögű oszlopokban a törökök, azután a török sátrak, háttérben az Órhegy, a Szenttamás, a vár, a Víziváros, Párkány.

A Duna a kép baloldalán folyik északkeletnek.

98. Wahre Abbildung der herrlichen Victoria... vor Gran... Rézkarc, 35×31 cm. A Wening-féle harmadik rézkarcot (97. szám) Melchior Küsel átmetszette könyvmellékletül. Az eredeti rölap

alsó szöveges részét elhagyta, a címet pedig fent, a jobb sarokban helyezte el az A—K betűmagyarázattal együtt. Egyébként a rajz ugyanaz, mint az előbbi 97. számú. Megjelent a következő műben : Johann Ludwig Gottfried's fortgesetzte Chronik. Frankfurt, 1759. III. k. 330. l.

99. Eigentlicher Abriss der Situation des Landes, wo die Vestung *Gran* entsetzet, die Schlacht gegen die Türcken geschehen und wie von der Christlichen Armee die Victoria erhalten worden den 6/16 Augusti A° 1685. A—X magyarázó betűk. Rézkarc, 30×15 cm. A kép alsó részén a tát—újfalusi csatában résztvett ezredek és svadronok jegyzékét adja ; felső részében pedig a csata színhelyét rajzolja a Duna jobbbpartján Esztergomtól délnyugati irányban Tát—Nyergesújfalu felé. Esztergom kis alakban a balsarokban látszik. A Duna balpartján az Istenhegyen menetelő katonaság.

100. *Strigonium conservatum* XVI. Aug. 1685. 4 cm átmérőjű kerek ezüstérem, előlapján a táti csata Esztergom képével és a fönti körirattal, hátlapján Érsekújvár bevétele «*Neohauselium occupatum* XIX. Aug. 1685» körirattal.
Szignatúra : R. E. J. Reinhold Engelhardt boroszlói éremvő műve.

101. *Strigonium*. 5 cm átmérőjű kerek ezüstérem, előlapján Esztergom képe és a török kiűzésének allegóriája : a császári sas villámot szór a menekülő török kutyára.
Hátlapján Érsekújvár ostroma 1685 aug. 19.

102. *Strigonium*. 1685-ben vert 6 cm átmérőjű kerek ezüstérem, előlapján Diana két táblát tart. A jobb kezében levő táblán Esztergom képe a Sandrart-féle karc alapján.
Aláírás : Turca Strigonio frustra oppugnato acie vincitur A° 1685 6/16 Aug.
A másik táblán Érsekújvár.
Az előlapon jelképes vadászati jelenet.

103. *Gran*. 1685-ben vert 4 cm átmérőjű kerek ezüstérem, hátlapján 10 visszahódított vár képe közt Esztergomé legfölkül. Előlapon I. Lipót mellképe és alatta Bécs látképe.

104. *Gran.* 1686-ban vert 4·5 cm átmérőjű ezüstérem, hátlapján az angyaloktól tartott korona alatt 13 visszafoglalt vár között Esztergom képe legfölül.

Előlapon I. Lipót mellképe.

105. *Gran.* Esztergom várának kis domborképe a Max Emmanuel tiszteletére 1686-ban vert 4·5 cm átmérőjű kerek ezüstérem hátlapján 13 várkép közt legfelül.

Előlapon a bajor választó lóháton és fölötte istenszem «Emanuel» fölirattal.

106. *Gran ontset.* Rézkarc 16×11·5 cm. Északnyugatról a Duna balpartján a párkányi vár körül dülő csatát, a jobbparton Esztergom várát és a Vízivárost ábrázolja. A Dunán Donau Fl. olvasható. Valószínűleg Bouttats Gáspár műve. Könyvillusztráció a Hollandse Mercurius in het Jahr 1683. Abraham Casteleyn, Haerlem, 1684., a 231. lapon.

107. *Gran.* Rézkarc 11·5×16 cm. Esztergomot csatajelenet nélkül ábrázolja nyugatról. Látszik a párkányi vár Baracan fölirással, a Víziváros, a vár és a Belváros egy része. A Dunát nyugati irányban a Nyáras- és Körtvélyes-szigetig befogja.

Valószínűleg Bouttats Gáspár karca. (L. a 72. és 73. számot.) A 106. szám alatt idézett holland munka 240. lapján.

108. *Strigonium vulgo Gran.* Rézkarc 25×10 cm. Szignatúra : Jacobus Peeters op. de Scoen Mert. Ant.

Északnyugatról ábrázolja a párkányi várat (szélmalommal), a párkányi parton Sobieski János királyt, Lotharingiai Károly herceget és katonákat ; a Dunát, a Vízivárost és a várat. A—E magyarázat : De Sterckte Gran — De Rivir Gran. Houfnagel képek ismerete alapján készült.

Peeters a cázárnak ajánlott képsorozatában adta ki 1684-ben. Az ajánlás szövege : S. Caes. Majestati Leopoldo has Turcis ereptas et favente Deo eripendas Hungariae civitates aliasque Turcicas DD. C. Q.

A magyarázó szöveg egyik kiadásában holland : Korte Beschreyvinghe . . . , a másikban francia : Brièfve Description.

109. Warhafftiger Bericht von der abermahl glücklichen Victorie (welche die Christliche Armeen den 10. October dises 1683. Jahrs)

wider den Erb-Feind erhalten. Welcher massen auch der veste Pass *Baracan* glücklich erobert worden. Gedruckt im Jahr Christi 1683.

Röpirat. Rajta a cím után 23.5×14.5 cm méretű rézkarc. Északnyugati nézet, 1—11 számig magyarázat. Alul a balsarokban Párkány vára, kitűzött zászlóval. Azután négy lovas (Lotharingiai Károly, Sobieski), akik elé két fogoly basát hoznak. A parton ágyúk. A katonaság megrohanja a hidat, amely leszakadt. A tulsó oldalon képzeleti rajz, amely nem is emlékeztet Esztergomra. A számjelmagyarázat alatt kéthasábos szöveg: *Baracan ist ein zimlich vest Schlosz . . . Pozsonyból és Linzből keltezett levél.* Bubics 172.

110. *Baracan*. A 109. számú röpirat képe azonos méretben, de elmarad a hosszú cím és a szöveges rész.

Felső balsarkában szalagon 1—8 számjelmagyarázat. A képbe benyomva olvasható: *Gegend um Gran és Pohlacken Köpf.* Ez utóbbi irat a Vízivárosi várfalra kitűzött lengyel fejek fölött.

Bubics 167.

111. *Schlacht bei Gran*. Johann Christoph Wagner: *Christlich und Türkisches Stadt- und Geschichtspiegel Jacob Koppmayer Anno 1687.* 161. l.

Rézkarc 32×24 cm. 1—7 magyarázó számok és a kép alatt a szöveg. A táti csatát ábrázolja, de azt tévesen a párkányi oldalra teszi. A Várhegyen a vár, a Szenttamás és az egész környék rajza képzeleti. Nem is hasonlít Esztergomhoz. Bubics 168.

112. *Baracan*. Rézkarc 9×7 cm. Johann Hieronymus Im Hof von Merlach «*Relatio Historico-politica*» című, Sultzbach in Verlegung Johann Hofmann, Nürnberg, Anno 1684-ben megjelent könyvében az 50. lapon.

Képzeleti vár füstbe burkolva.

113. *Baracan*. Rézkarc 8.5×7 cm. Georg Krekwitz: *Beschreibung des gantzen Königreiches Hungarn . . . sampt allen dem jenigen, was am Donau-Strom lieget . . . Frankfurt und Nürnberg.* Verlegts Leonhard Loschge, Druckts Johann Philipp Andreä 1686. 24. l.

A Víziváros, a Várhegy, a Duna és Szenttamás. 1—4 magyarázó számok: *Donau Fl., Vestung, Baracan, S. Thomasberg.*

Jó állapotban levő épületek képzeleti rajza. Párkányból semmi sem látszik, csak a híd.

114. *Baracan*. Rézkarc 11×6 cm. Az előbbi (113. sz.) kép változata számjelek és magyarázat nélkül.

Christoff Riegel: Das trefflich erquickte Königreich Hungern. Frankfurt und Leipzig, Anno 1688. 372. l.

115. *Barkanum*. Rézmetszet 19×29 cm. Allegorikus kép, amelynek címe: *Adversis mergitur aquis*. Felső részében hajótörést ábrázol, alsó részében sziklás keretben Párkány várát, a Dunát, Esztergom várát és a Vizivárost. Az allegória értelme az, hogy a párkányi csatában a hid leszakadt és a törökök a vízbe fulladtak.

L. Assertiones elementares ex universa philosophia
Mich. Herm. Jos. Comes ab Althann értekezése. Viennae Austriae
Typis Leopoldi Voigt Universitatis typographi. 1687.

116. *Strigonia—Barkan*. Rézkarc 51.5×38.5 cm. Ismert képeket utánoz Giovanni Giacomo Rossi «Teatro della guerra contro il Turco, Roma 1687.» című művében. Segnalata Vittoria ottenuta dalle armi Imperiali e Polacche sotto la città e fortezza di Strigonia con l'acquisto dell' importante forte di Barkan il IX. Ottobre col ponte fatto dei Cesarei li 12. detto e dell' attacco della città e fortezza di Strigonia alli 24 e sua resa ai Cesarei alli 27. Ottobre 1683.

A. Ponte che si ruppe nel fuggire la Cavalleria Turchesca verso Strigonia.

Data in luce da Gio. Giacomo Rossi alla Pace in Roma all' insegna di Parigi. Con licenza di superiori 1683. A kép alatt: Corso del Danubio da Comora a Buda. A rajz kelet felől való nézetben készült, mint Franco képei a XVI. században, azért az előtérben látszik a Várhegy (Forte di Strigonia) és tőle balra a Szenttamás (Forte di S. Tomaso). A Vizivárosnak csak kis északi része látszik (Citta dell' acqua detto il Forte Maggiore—Verpectorony), a Belváros. A Belvárosból a Prímás-szigeten át vezet a hidat, amelynek a Nagyduván levő része leszakadt. Párkány vára a Belvárossal szemben fekszik. A törökök a párkányi oldalon a Garam felől, a keresztények nyugat felől támadnak. A helyrajz hibás, a várépítmények beépítettsége képzeleti. A Corso del Danubióban a Csepelszigetet nevezi Isola di S. Margherita-nak.

117. *Parcan e Strigonia*. Rézkarc 51.5×38.5 cm. Dissegno delle segnalate vittorie de Christiani contro il Turco con la presa di Parcan e Strigonia l'anno MDCLXXXIII. A képen A—O betűk, amelyeknek magyarázata a felső jobbsarokban, ahol olvasható a Data in

luce da Gio. Giacomo Rossi in Roma alla Pace all'insegna di Parigi con licenza de superiori et Privilegio de S. Ponte.

A kép csekély változással azonos a Loschgen- és Wening-féle képekkel. Loschgen S. Martinsbergjét is lefordítja La Fortezza detta il monte di San Martino-nak.

118. *Strigonia liberata dell' assedio con la battaglia data ai Turchi del Serssmo di Lorena li 16. Agosto 1685.*

Rézkarc 51.5×38.5 cm.

A képen 1—8 magyarázó számok, amelyeknek magyarázó szövege a kép alatt olvasható. Alul a jobb sarokban: Si stampano in Roma da Gio. Giacomo de Rossi alla Pace con Pri. del S. P. e licenza de superiori.

Nézet dél felől. Előtérben a törökök sátrai a táti mocsáron túl, azután a török védő ágyúk, majd a mocsártól nyugatra a harc, amely igen zavaros rajz. Háttérben Esztergom (Città alta e bassa di Strigonia), amiből azt kell következtetni, hogy a várat és a Vizivárost gondolja, de a Belvárost rajzolja, ahonnan híd megy a szigetre s át a párkányi várhoz. Hibás az elhelyezés, amint az előző képen is. Képzeletből rajzol ideális csatát bizonyos rajzok — különösen a Wening-féle metszet ismeretével.

119. *Treffen bey Barcan. Wahrer Abriss des scharffen Treffens bey Barcan in Ungarn . . . die Vestung Gran von den unsrigen erobert, und mit Accord eingenommen den 27. Octobris 1683.*

Bécsi röplap. Szigetúrája: Cum licentia superiorum Justus van Nypoort et Johann Martin Lerch ff. et excud. Rézmetszet 37.5×23.5 cm. A párkányi csatát ábrázolja 1683-ból. Északnyugati nézet. Előtérben ágyúvontatók és podgyászszekér. Azután a támadó csapatok és a futó törökök, akik a vár és a híd felé tartanak, amely leszakadt; a párkányi vár, a Duna, a Viziváros, a vár, Szenttamás és a Belváros egy része. Új típust teremt. A várban csak a Bakács-kápolna kupolája és a templom egyik, minaretté alakított tornya látható. Párkánynál egy minaret és egy őrház, a Vizivárosban a malombástya mellett egy minaret, a Szenttamáson is egy. Őrház a Vizivárosban és a Belvárosban. A vár bevételé után tényleg csak a Bakács-kápolnát és az egyik templomtornyot találták. Egyébként rajzában sok a képzelet és a régi képek hatása. Mégis újat teremt és a valósághoz is tartja magát.

Alul, a bal- és jobbsarokban, egy-egy fa.

A vár felett a lecsapódó ágyugolyók látszanak, amivel az Esztergom ellen folyó ostromot is jelezni akarja.

Bubics 175.

120. *Treffen bey Barcan.* Az előbbi 119. számú kép 32×21 cm méretben is megjelent, azzal a különbséggel, hogy a legenda nem a kép alatt, hanem a képben van «Treffen bey Barcan» cím alatt és A—Z azonos magyarázattal, mint az előbbin. Christophorus Boethius: Ruhmbeloberter triumph-leuchtender Kriegshelm . . . Nürnberg, in Verlegung Johann Christoff Lochners, 1686. Anderter Teil 130—131. lapok közt. Bubics 174.

121. *Treffen bey Barcan.* Ugyanaz a kép, mint a 119. számú, 24×15 cm változatban. Szignatúra: Nypoort fecit. Az előtér megváltozott. A balsarokban levő fa elmaradt, helyükben két csuklyás barát látható, előttük három vágató lovassal. Párkány ég. Egyébként azonos a kép az előbbivel.

Wunderbarer Adlers-Schwung, oder fernere Geschichts-Fortsetzung Ortelii redivivi et continuati . . . Joannes Constantinus Feigius. Gedruckt in Verlegung Leopoldi Voigt Universitätsichen Buchdruckern, Wien, 1694. Anderter Theil, 118—119. lapok közt.

122. *Treffen bey Gran.* Az 1685-ben Bécsben megjelent röpirat címe: Das glückliche Treffen der christlichen Armee mit dem Erbfeind bey Gran den 15. Augusti A° 1685.

Nypoort műve és kiadása. A cím alatt 29×17 cm méretű rézmetszet a táti csatáról. Nézete délnyugati.

Elül podgyászszekerek, a jobbsarokban csonka fa. A csatatér mellett balról észak felé a Duna, ebbe ömlik a csatatér közepén vonuló mocsaras ér. A törökök ezen áttörve támadnak. Hátul a török sátrak, amelyek közt aknák robbannak, amivel meneküléskor a sátrakat pusztítják. A Belváros helyén csak apró romok. — A Víziváros, a vár, Párkány és a Szenttamás képe a bal felső sarokban. A kép alatt legenda, először A—S magyarázó betűk, azután: Kurtzer Entwurf was unter Commando Ihrer Durchl. — den 18. Augusti 1685. sich begeben. Kéthasábos tudósítás. Erstlich gedruckt zu Wien.

123. *Treffen bey Gran.* Ugyanaz a (122. sz.) kép 17×12 cm méretben. A cím a kép alatt. Magyarázó betűk A—S.

Történelmi arcképcsarnok, T. 5494.

124. *Párkányi csata*. Der blutig lang gereizte, endlich aber sieghafft entzündete Adler—Blitz wider den Glantz des barbarischen Sebels und Mord—Brandes . . . Erasmus Francisci, Nürnberg. In Verlegung Johann Andreas Endters Söhne. Anno 1684.

A 374—375. lapok közt Johann Jakob Sandrart által szignált rézmetszet az 1683. évi párkányi csatában egy őrház megrohanásáról. Nyugat felőli nézet. Előtérben a tomboló csata. Azután Párkány vára, a Garam-folyó, a Víziváros és a Várhegy a Nypoort-féle rajz szerint. A felső balsarokban A—F magyarázó betűk. Mérete 28·5 × 16·5 cm. Szignatúra : J. J. de Sandrart fecit. Bubics 170.

125. *Párkányi csata*. A zolkiewi templom falfestménye. Altomonte (Hohenberg) Márton (1659—1747) falfestményen örököltette meg az 1683. évi párkányi csatát. A nürnbergi Loschge-féle kép alapján ábrázolja Esztergomot és környékét. Az eredeti képről színezett kőrajzot készített Nowakovsky József 46 × 50 cm méretben. Az előtérben Sobieski János és fia a lengyel lovasok élén vágat a Duna párkányi oldalán a párkányi vár felé, jobbra tőle a lengyel zászlókat lengeti a lengyel sereg, balra tűzérés, előtte a hid és a vár felé visszavonuló törökök. A hid leszakadt, a törökök a vízbe fulladnak. A Dunán túl az esztergomi Víziváros és a Várhegy. A levegőben két nagyobb és három kisebb angyal mondatszalogot tart : Flavit Spiritus tuus et submersi sunt, quasi plumbum in aquis vehementibus.

126. *Arx Barkanensis*. Gobelin. Charles Herbel tervei szerint a La Malgrange-i gyárban 1724—25-ben készült gobelin-sorozat Lotharingiai Károly győzelmeit ábrázolja. Egyiknek címe : Arx Barkanensis Caroli V. victricibus armis expugnata. Nézete északnyugati. Lotharingiai Károly fehér lovon vágat a seregei élén a menekülő törökök után. A párkányi vár oldalt már elmaradt, a Duna túlsó partján az esztergomi Víziváros és a vár látszik a Nypoort-féle rajz alapján.

127. *A párkányi csata 1683*. Északnyugati nézet. Előtérben Lotharingiai Károly és Sobieski lóháton. Mögöttük a csatarendek. Bevonulás a párkányi várba. A hid leszakadt. A Dunán túl a Víziváros és a Várhegy Nypoort rajza szerint. Számjelmagyarázat 1—11.

128. *Esztergom ostroma 1683*. Nyugati nézet. A jobb alsó sarokban a szigeten Lotharingiai Károly és vezérkara az esztergomi vár és

környéke előtt. Középen a Duna és a Kisduna. Balra sátrak, ütegek, katonák, a párkányi vár. Túl a Dunán a Víziváros, a Bel-város, a Szenttamás, a környékező hegyeken sátrak. A—O betűmagyarázat.

129. *A táti csata 1685.* Nyugati nézet. Elöl a császáriak kettős oszloprendben, akiket a mocsáron át keletről jövő törökök Ujfalunál megtámadnak. Háttérben török sátrak. A török zászlókon félhold. 1—8 számjelmagyarázat.

A 127., 128., és 129. számú rézkarcok egyformán 20×17 cm méretűek. Szignatúrájuk: Delineavit Johann Jacob Waldmann. Sculpsit Joh. Ulrich Kraus.

Mint illusztrációk találhatók a következő két műben: *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V. duc de Lorraine* és *Admirables efectos de la Providencia sucedidos en la vida e imperio de Leopoldo primero*. En Milano 1714.

130. *A keresztény foglyok lefejezése Párkányban 1663.* Rézmetszet $9,5 \times 8$ cm. Ahmed nagyvezér a sátra előtt áll a török vezérek közt. Előtte lefejezik a párkányi csatában fogságba esetteket. Egy török kosárba rakja a fejeket. A jobboldalon a Magyarországot jelképező gyermek sír. Aláírás: Hier worden die gevangen Christen Soldaten enthalt.

131. *Ahmed nagyvezér Esztergomban 1663.* $14 \times 10,5$ cm méretű szép rézmetszet. Szignatúrája: Johann Andreas Thelot invenit, Andreas Matthäus Wolfgang sculpsit. Ahmed nagyvezér a párkányi oldalon trónon ül, s megparancsolja, hogy a párkányi csatában elfogottaknak vágják le a fejét. Kürtösök és dobosok lármája közben török lovasok rohannak a foglyokra és lemészárolják őket. Háttérben a Dunán túl az esztergomi Víziváros, a vár és a Szenttamás látszik a Bouttats-féle rajz alapján. Nyugati nézet.

«Die neu-eröffnete Ottomanische Pforte» Ricaut és Giovanni Sagredo után Augsburgban kiadva 1694-ben Lorentz Kroniger és Gottlieb Göbels költségén. Gedruckt bey Johann Jacob Schöning 1694. I. Theil. 564. l.

Ugyanebben a könyvben található a következő 132. és 133. számú rézkarc is, amelyek szintén Thelot és Wolfgang művei.

132. *Gran.* Rézkarc, $14 \times 10,5$ cm. Az 1683. évi párkányi csata képe a Loschge-féle rajz alapján. Előtérben a csata délnyugat felől. Párkány, a Víziváros, a vár és a Belváros egy része látszik.

Ottomanische Pforte II. Theil 251. l.

133. *Az 1685. évi táti csata jelenete a szentkirályi rom körül.* Rézkarc 14×10.5 cm.

Elkeseredett küzdelem folyik Esztergomtől délnyugatra a szentkirályi templomrom körül. Háttérben a felső balsarokban Esztergom vára látszik.

Ottom. Pforte II. Theil 304.

134. *Graan.* 6.5×7.5 cm méretű rézkarc. Jakob Peeters rézkarcának átmetszése. Párkány felől az esztergomi várat és a Vízivárost ábrázolja képzeleti épületekkel.

135. *Vestung Gran.* Höchst erfreulicher Bericht und Vorstellung des Christlichen Entsatzes der Vestung Gran, was massen nemlich die christlichen Völcker mit resoluter Tapferkeit die in 60.000 Mann bestehende Türkische Armee den 15. Aug. davon ganzlich hinweg geschlagen und den preiswürdigen Sieg davon getragen.

26×14.5 cm rézkarcral díszített röpirat, szerző, hely és nyomda jelzése nélkül, háromhasábos legendával «Dasz die Welt-beruffen . . . gemachet werden möge».

Nézet délnyugatról. A táti csatát ábrázolja. A Duna nem látszik. Azért a tájékozódás nehéz. Az egész képet a csata foglalja le. A jobb alsó sarokban sátrak. Egyik nyitott sátor előtt teve áll, mellette batyut vivő futó katona. Kocsin fut két basa. A felső jobb sarokban Esztergom vára, a Víziváros, amelynek kapuján ki-rohannak a katonák, hogy a csatában résztvegyenek. A Szenttamás fekvése hibás. Drugulin 3179.

136. Ugyanaz a rézkarc az eredeti címmel, de legenda nélkül. «Das triumphirliche Kleeblatt . . . von einer glaubwürdigen Feder» című könyvben, Nürnberg zu finden bey Johann Christoff Lochner 1685. Valószínű, hogy az eredeti röplapot is Lochner adta ki.

137. *Schlacht bey Gran 1685.* Ugyanaz a rézkarc 14.5×8 cm méretben, balfele nélkül, megcsonkítva és némileg átmetszve. Pannoniens Kriegen und Friedensbegebnisse, Nürnberg, 1686. 865. lap.

138. *Esztergom* (cím nélkül). 21×8 cm méretű rézkarc F 17 lapszámmal jelölve. Az esztergomi 1685. évi ostromot mutatja délről nézve. Előtérben törökök felvonulása Dorog felől, háttérben a Szenttamás, a Várhegy, a Víziváros déli vége, Párkány és a Belváros látszik a szigettel.

139. *Esztergom* (cim nélkül). Azonos méretű rézkarc a 138. számúval. Rajta F 18. lapszám. Az 1685. évi táti csatát ábrázolja. A zavaros rajzon a topografiai tájékozódás lehetetlen.
140. *La Bataille de Barcan*. Rézkarc 16·5×22 cm. (A díszes keret és mellékletek nélkül a várkép 13×10 cm.) Szignatúrája : Sebastian le Clerc del. Jeremias Wolff excud. Aug. Vind. Johanna Sibilla Krausin fecit. Nyugati nézet. Mozgalmas csata a párkányi vár körül. Távlatban látszik az esztergomi vár és a Víziváros. A kép fölött trofeumokkal keretezett medaillonban hódolás Lotharingiai Károly herceg előtt. L. 141. sz.
141. *La Bataille de Gran ou Vijalu*. Rézkarc. Mérete és szignatúrája azonos a 140. számmal. Előtérben egy sátor, szekér és fa, azután sűrű füstfelhőben a harcoló csapatok. Esztergom távlati képe a háttérben látszik. A kép fölött Kassa, alatta Érsekújvár ostroma látszik. Úgy ez, mint a 140. számú. metszet. könyvmelléklet Sebastian le Clerc : *Les Actions Glorieuses de S. A. S. Charles duc de Lorraine . . . en Hongrie . . . 1700.* című művéhez.
142. *Zodiacus Bavariae*. Fortissimo suo heroi fausta quaeque et laeta intonat. Rézkarc 1686-ból Mérete 26×46 cm. Szignatúra : Matthaeus Eimart C. Ratisbonensis Pictor inv. et delin. Jan Caspar Gutwein scp. Sattamhof.
Győzelmi allegória. Lenn a bajor választó diadalmenete. Oroszlánoktól vont szekéren vonul a választó a diadalkapu felé, ahol Bavaria nemtője fogadja. Kétoldalt két oroszlán Ausztria és Bajorország címerét tartja. Középen angyalok közt fölírás : *Cantate Deo omnis terra stb.* A kép középső részében Bécs, Barcan, Gran, Buda, Neuhausel, Pesth látképei. A felső részben a zodiakus.
143. *Templum Herculis Austriaci Leopoldi I.* Triumphatoris de perfidia, rebellione, haeresi, furore Turcico et. etc. Christian Dittmann delin. Praegae. Jacob Müller sculpsit. 35×50 cm rézmetszet. Oszlopcsarnokos és kupolás Hercules-templom. Benne Lipót oroszlánbőrpalástban trófeák közt áll. Az oszlopokon, frizeken, falakon győzelmeinek helyei vannak fölírva kis látképekkel. Strigonium és Barcan háromszor fordul elő.
144. *Strigonia*. Rézkarc 39×51 cm. A törökök visszavonulása. A hátvéd Strigonia és Buda alatt. Fent a Duna folyam. Buda és Strigo-

nia közt befolyik a Leyta F. A török hátvédet alkotja egy lovas-csapat, azután tüzéség, majd ismét lovasság. Retroguarda di grossa artigliera, Ordine di Cavalaria, Retroguarda Coriero aláírással. Málhás állatokat hajtanak : Vittualglie del Campo. Keresztény foglyok csapata : Christiani prigionii. Esztergom eszményi képe égő házcsoporthal alakjában.

145. *Austriaca Olea contra Oleastrum Turcicum*. Rézmetszet 48 × 67 cm. Christian Dittman fecit Pragae, Joann. Ulrich Kraus sculp. Aug. Vind.

Joannes Wenceslaus Kunass eques de Machovitz az alsó jobb sarokban feliratot tart I. József császár felé. A háttérben térkép Béctől Bizáncig és lenn Siciliáig. Előtérben épített, korláttal körülvett olajfa, amelynek törzsén és ágain Habsburg Rudolftól I. Lipótig és fiaikig a Habsburg-család tagjai az általuk szerzett tartományok zászlóival. A korláton állnak az országok nemtői, Kunass körül a múzsák. Jobbra az omladozó Bizánc és egy száradó vadolajfa, amelyről hullanak a tartományok és városok képével és nevével jelölt levelek. A birodalmi sas és a bajor oroszlan tépi. A lehullott városok közt van Gran és Barkan is.

146. *Immerwährendes Ehren-Gedächtnuss der allertapfersten Helden unserer Zeit, welche sich in Hinwegtreibung des Erb-Feinds von der Kayserlichen Residentz-Stadt Wien rühmlichst der Christenheit zum besten gebrauchen lassen, in gegenwertigen Kupfer entworfen*. Wien, 1683.

31 × 29 cm rézmetszet. Középen magas trónon I. Lipót, neje és két fia. A lépcsőkön állnak : Sobieski, a szász választó és Stahremberg, balra a bajor választó és Lotharingiai Károly. A trón előtt török foglyok hódolnak. A trón fölött az isteni Gondviselés képe (az égből lenyúló kar tartja a földgolyót). A trónkárpittól jobbra Esztergom képe 10 × 6 cm méretben a Loschgen-féle rajz szerint, — a párkányi vár és körülötte a csata, a Duna, a Belváros, a Víziváros és a vár. Szalagon írás : Gran glücklich erobert den 27. Oct. 1683.

Szignatúra : Jo. Zacharias Reidel delineav. Jo. Franck sculpsit.

147. *Pugna ad Barcam, ad Strigonium*. Anathemata verae historiae templi gloriae Leopoldi Magni consecrata. 1696. Viennae, typis Leopoldi Voigt. A bécsi egyetemen a filozófiai doktoravatás-

nál átadott emlékek : érmek és zászlók, 12×17 cm méretű rézkarccon megörökítve. Egyik zászlón Pugna ad Barcam Anno 1683. 9. Octob. a Duna és a hadrendek rajzával. Másik zászlón Pugna ad Strigonium 1685. die 16. Aug., kis tájképpel, hadoszlopokkal és sátrakkal. Peter Schubart Ehrenberg del. Jakob Hoffmann sculpsit.

148. Gúnykép a török szultán és Thököly Imre ellen. Rézkarc. A Duna folyam vidékének térképe Bécs^{tő} Csepe'szigetig. A Csepelsziget mellett ülő és ugató kutyán a Gross-Soldan név, fölötté Thököly képe. A levegőben a felső balsarokban Szűz Mária és a kis Jézus, előtte a kétfejű sas szárnyal, egyik karmában a jogai (Charitas), a másikon kard (Justitia), a sas fölött angyal pálmaággal és koszorúval. A sas villámot szór Thököly és a török szultán ellen. A Duna alatt az esztergomi ostrom jelenete, a leszakadt híd, Esztergom várhegye és Vízivárosa, továbbá Gakata néven négyszögletű vár.

149. *Lotharingiai Károlyt dicsőítő kép.*

Wie unser Volek bey Gran den Türcken Macht zu schandt,
Neuheusel sich ergibt, Essecker Bruck verbrannt,
Zeigt hier der tapfre Held Hertzog von Lothringen,
Gott geb noch ferner Sig und lass es wohl gelingen.

A német vers fölött 14×16 cm rézkarc. Lotharingiai Károly herceg lovagol az eszéki híd előtt. A felső balsarokban Gran cím alatt babékoszorúban Esztergom teljes képe 5×6 cm méretben.

150. *Le triomphe des Chrestiens* ou les insignes victoires remportées sur les Turcs avec leur defaite devant Gran par l'armée Imperiale commandée par le Duc de Lorraine, accompagné des Princes de Conty et de la Roche le 16. Aout. Arnolde van Westerhout rézmetsző műve. Nagler is megemlíti a művei közt, mint a 39. számot. Mérete 37×29 cm. A címtől jobbra-balra Coron és Kassa látképe kartusokban. Lotharingiai Károly herceg csapatai élén üldözi a menekülő törököket. Bubics 181.

151. *Fortitudo leonina*..... Monachii 1715. című műben könyv-illusztáció. Szignatúrája : C. Reimshart del. et sc. Aug. Vind. 26×18 cm rézmetszet. Virágokkal és szalagokkal övezett oltáron kerek kép, amely sziklás hegyet ábrázol, keskeny ösvénnyel. A hegyen két öreg oroszlán figyeli a fiatal oroszlánt, amely az öre-

gek nyomán fölfelé indul. Jobbra Gran és Mons S. Thomae fölírással Esztergom kicsi képe. A rézkarc címe fenn: Fortitudo in imitandis majorum exemplis. Sequor vestigia.

Az oltár előlapján: Est aliquid monstrata sequi vestigia: plus est esse ducem nulli qua praeire duces. Strigonicam dum quaerit iter Leo Boius ad arcem, ibat quo virtus sola praeibat iter.

152. *Belagerung Gran.* Rézkarc 56·5 × 35·5 cm. Eigentliche Abbildung von der Belagerung Gran, welcher gestalt die Türckische Armee diszen Ort attackiert 12 Tage ernstlich beschossen, aber bey angekommenen Entsatz der Kayserl. und dero hoher Allyrten Armee verlassen, auch mit Verlierung vieller Stücke, Ammunition, bagage und des ganzen Lagers auf dem Felde geschlagen worden: So geschehen unterm Commando Ihro Hochfürstl. Durchl. des Herzogs zu Lothring. den 16. Aug. 1685.

Délkeletről nézve mutatja Esztergom 1685. évi ostromát és a táti mocsárnál nyílt ütközetre felállított csapatokat.

A cím a kép felső jobb sarkában egy kardos vitéz és egy gyujtogató angyal által tartott szalagon.

A kép alsó jobb sarkában az esztergomi vár alaprajza: Grundriss von Gran cím alatt. Ez alatt sátrak. Szignatúra: Nypoort fecit. A vár alaprajzát Nypoort bizonyosan katonai szakértőtől szerezte, aki 1683-ban mindjárt a vár bevétele után megrajzolta azt délkeleti nézetből és a vár belsejében a Bakács-kápolnát és a minaretté alakított tornyot ábrázolta. Az előtérben a Szentgyörgy-hegy és a Szenttamás állnak, amelyben török útegek és katonaság látszik. A Szenttamás mögött a törökök egyik tábor, tőle délre a másik török tábor. Majd messzebb délre és délnyugatra a nyílt csatára fölállított törökök és keresztények, akiket a táti mocsár választ el. A vár keleti és délkeleti oldalán pontosan megfigyelhetők a fellegvári falak, alattuk a Várhegy középmagasságában a száraz árok, a hegy lábánál a palánk, az ellenség által ásott aknázsárcok, a Párkány felé vezető Dunahíd. A Belváros hiányzik, Párkányt csak kis háromszóggal jelzi. A vár belsejében csak a Bakács-kápolna és egy csonka torony látszik.

153. *Belagerung Gran.* Rézkarc 38 × 30 cm. Az előbbi 152. számú képet némi változtatással fölhasználta Happelius a Thesaurus exoticorum című művében a Lebenslauf und siegreiche Taten des itzo glorwürdigst regierenden rwmischen Kayser's und ungarischen Königs Leopoldi I. című rész 58. és 59. lapjai közt, de a cím:

Vergebliche Belagerung Gran und dero Türkischen. Der Christen herrlicher Sieg. A beleírt magyarázatok hiányának, míg az eredetiben ilyenek is bőven vannak.

154. *Belagerung Gran*. A 152. szám alatt leírt Nypoort féle karcot átdolgozta 38×30 cm méretben Johann Atzelt. A méretet leszámítva teljesen azonos az eredetijével.

155. A 152., 153., 154. számú képeken szereplő alaprajzot átvette a *Historia degli avvenimenti dell' armi imperiali contro ribelli et Ottomani... dell' anno 1683 fino 1687*. szerzője Gio. Batt. Chiarello, akinek műve Velencében jelent meg Stefano Curtinál 1687-ben.

A 92—93. lap közt van egy 26×21 cm méretű rézkarc *Pianta della Citta di Strigonia* címmel a felső bal sarokban, a kép alatt pedig: *Descrittione dell' assedio della città di Strigonia acquistata 1683*. Utána A—R 1—6 tartó olasz magyarázattal.

Az alaprajz ugyanaz, mint az Atzelt-féle. A méret is ugyanaz. A Szentgyörgyhegyen látszik egy ágyú, amelyet éppen egy tüzér tölt, hadrendekben vonuló katonák, sátrak és útközet, a Szenttamás, amelyet ő Monte di S. Gottardo-nak nevez, Párkány négyszögű várként ábrázolva, körülötte katonaoszlopok és a Garam, Párkány és a Vízvárosi erőd közt a híd.

156. *Gran*. Rézkarc 9.5×16.5 cm. Atzelt karcát követi Anthoni Ernst Burkhard von Birkenstein «Ertzherzogliche Handgriffe» című, Augsburgban Koppmayer Jakabnál 1689-ben nyomott művében, ahol a 86. lapon közli Gran cím alatt az esztergomi várnak keleti oldalnézetét a Szenttamással és Szentgyörgyheggyel az előtérben. A cím fölött geometriai ábra. A kép az ábra nélkül is megjelent. A rajz rendkívül precíz, és teljes fogalmat ad a Várhegy keleti oldalának erődítményeiről.

157. *Gran*. Színezett rézkarc 11×6 cm. A Birkenstein-féle rajz más méretben. Könyvillusztráció a «Das trefflich erquickte Königreich Hungarn» című műben. Christof Riegel Verlag, Frankfurt und Leipzig 1688.

158. *Gran*. Birkenstein várképét Schwandtner «Scriptores rerum Hungaricarum» című művében II. k. 326. l. «S» initiale díszítésére használja. Mérete 8.5×7.5 cm.

159. *Gran wird den Türken mit Accord abgenomemn im Jahr 1683.* Rézkarc 26×18 cm. A Duna «Danubius Fluvius» névvel, sziget «Siget» néven, Párkány «Baracan», azonkívül a Thomasberg, Georgenberg, Keyserl. Infanterie, Keyserl. Cavallerie beleírt szöveggel magyarázva. A vár, a vizivárosi és a párkányi erőd vázlatos alaprajza az ágyúzás irányának vonalakkal való jelzésével. Bubics 164.
160. *Strigonia.* A díszes keret leszámításával 18×13 cm rézmetszet. Vincenzo Coronelli műve, a «Regno di Ungheria» (1689-ben) 95. lapja. Coronelli Sandrart Jakab rajza alapján ábrázolja Esztergom várát, a Vizivárost, Párkányt, a Belvárost, valamint a honti hegyekben volt megfigyelőtornyot kétszer is, de a Duna irányát eltéveszti, Esztergomot és a Belvárost a balpartra, Párkányt a jobbpartra helyezi.
161. *Strigonia.* Rézmetszet. Coronelli művének 96. lapja. 18×13 cm keret nélkül. Az esztergomi vár alaprajza — Fortezza, Città Bassa és F. Danubio beleírással.
162. *Gran o Strigonio.* Rézkarc 21×6 cm. Coronelli. A 160. számú kép átdolgozott formában és a képbe írt következő magyarázó szöveggel: Danubio F., Barkan, Ratzeens.
163. *Schlacht bey Barckan.* Rézkarc 11×6 cm. Erdős hegy körül dúló csatát rajzol. Jobboldali felső részén a Duna, egy híd és vár látható. Egészen képzeleti rajz.
164. *Die Vöstung und Statt Gran.* Rézkarc 22×14 cm. Címe és A—E betűjelmagyarázata a felső balsarokban kettős kartusban, amely fölött a badeni hercegi korona van.
Szignatúrája: De Jamaigne Capitain de Cav. et Ingenieur. Nyugati nézetből a Dunát, Párkányt, az esztergomi várát, a Vizivárost és Szenttamást adja képzeleti épületekkel. (L. Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térkép-anyaga, 91. szám.)
A kép készült Esztergomnak 1685 május 30-án talált állapota szerint.
165. *Strigonium—Gran.* Rézkarc 37×21 cm.
Szignatúrája: I. C. Leopold excud. Aug. Vind. F. B. Werner ad verum delineavit.

Nyugatról az előtérben a Primás-sziget felső része, csúcsán a Viziváros vízikapunál vezető híddal. A Dunán vitorláshajók. A szigeten bekerített kertek és legelő állatok. A Kisdunán «Ein Arm von der Donau» fölírat. A kép alatt Esztergom város története latin és német nyelven. Fent, a címtől jobbra-balra két angyal tekercset tart, amelyre számjelmagyarázatok vannak írva 1—13. A várban a templomtorony, a Bakács-kápolna és a primási palota, a Vizivárosban a Keresztély Ágost által épített plébániatemplom, a jezsuita és a ferences templom, a Provianthaus, Szenttamáson a káptalani ház, a Belvárosban a városháza saroktoronyokkal, a belvárosi plébániatemplom és a ferences templom említettnek. Hűséges rajz. Erről a képről készültek a XVIII. és XIX. század folyamán a céhleveleken látható esztergomi városképek.

166. *Vue de Gran.* Az 1751-ben megjelent Sparr Atlas 34. lapja. Esztergom képe 23×16 cm.

Az eddig ismertetett képek közt az egyetlen, mely tisztán északi nézetből készült s rajta a Szentgyörgymező, a vár északi oldala a fellegvárral és a hegy középmagasságában futó falazott árokkal, a Viziváros északi része kis plébániatemplomával látható.

167. *Eigentlicher Entwurff der grossen und kleinen Insul Schutt.* A Csallóköz térképe Happelius «Thesaurus Exoticorum» című művében, II. Theil 101. 1. A jobb alsó sarokban Esztergom és Párkány kis oldalnézeti képe.

168. *Gran.* Rézkarc 3×2 cm. Esztergom kis képe a J. Sandrart-féle rajz alapján a Nouvelle Carte du Royaume de Hongrie térképet keretező városképek közt az alsó balsarokban.

169. *Esztergomnak az 1685. évi török ostrom alóli fölszabadulása alkalmából* Koppmayer Jakab Augsburgban 32×39 cm rézmetszetet készített a császár tiszteletére a regensburgi Joh. Pillmes által tervezett allegorikus tűzijátékról. A kép alján a dedikáció, följebb diadalkapu és szökőkút, majd a táti csata hadoszlopait utánzó rakéta-telepek láthatók.

170. *Gran.* Divo et invictissimo Leopoldo I. P. F. A. Fidei in Hungaria assertori, Rebellionum Dominatori, Turcarum Debellatori. . . . Rézkarc, 55×38 cm. Készítette Romain de Hoogh. I. Lipót diadalmenete. A császár diadalkocsin ül. Fölötte angyalok tartják a

koronát. Előtte harcosok Buda és a visszafoglalt városok zászlait és diadaljelvényeket emelnek a magasba. Lábainál nőalak tartja kezében a feszületet. A kocs alatt halálra gázolt muzulmánok, mögötte láncra fűzött foglyok és harcosok. Lent jobbra herkuleszerű alak bunkózza a törököket. Fent felhők közt a pápa trónon ülve. Lent hosszú párkányon a győzelmek színhelyeinek látképei. Köztük Gran is.

171. *Accampamento delle genti del Serenissimo Elettore. Piantato a di 13. di giugno.*

A bajor választó táborának helyrajza Esztergommal szemben a párkányi síkon 1686-ban.

22 képből álló sorozat, amely 1687-ben jelent meg s a bajor sereg táborhelyeit ábrázolja Komáromtól Tolnáig, 1686 jún. 4-től szept. 27-ig. Címe alul, a balsarokban van.

A Duna felett Esztergom; a vár, a Víziváros, a Szenttamás, a párkányi vár a híddal és a hídfővel látszik.

Északnyugati nézet.

172. *Esztergom és közvetlen környékének térképe 1595-ből.* Cím és szerző nélkül. L. Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga, 382. szám. Rajz. Mérete 39·7 × 52·6 cm. Nyugati nézet. Felső jobb sarkában A—Z betű és 1—28 számjelmagyarázat. Kiválóan pontos térkép, amely magában foglalja a Körtvélyes-szigettől a Szamár-hegyig a Duna jobb- és balpartját. A Duna jobbpartján mutatja a császári és olasz hadsereg táborát a sáncárcokkal a Nyáras-szigettől egészen a Belváros nyugati széléig, a Belvárost, a Szenttamást, a Várat a Vízivárossal, a Szentgyörgyhegyet, mögötte a bánomi dombokat, a Szentgyörgymezőt egészen a Szent János-kút tájáig, ahol a csehek és vallonok sátrait a sáncárcokkal, a Szent György-, Szent Jakab-, Szent János- és Szent Károly- erődökkel; a Duna balpartján a Nyáras-szigettel szemben a hídfőállást, Kakat községet a mostani párkányi templomtól keletre vonuló kövesdi út mentén, a háromszögű kakati várat belső fallal, vizes árokkal és külső palánkkal; a vár körül a kakati kerteket, a Garam-folyót, amely Kövesd fölött három ágba szakad — egyik a mostani meder, másik a vártól még keletre folyik, a harmadik a vár felé vonul s más értéri medrekkel találkozáva, a várat körül folyja; jóval a Garamtorkolattól Helemba felé egy, a víziközlekedést záró sáncerődöt — a magyar várat. A Nagy- és Kis-Duna közt a Primássziget alakja 1595-ben is olyan

volt, mint most, de még három részre tagolódott. A Belvárosnak a két kapu közti nagy utcája megfelel a mostani Széchenyi-tér—Bottyán—Jókai-utcák vonulatának. Ebből a fővonalból jobbra-balra húzódtak a mellékutcák. A vízivárosi fal még nem terjedt a sokszögű bástyáig, a mostani Mussolini-térig, hanem csak a kereszt helyéig s onnan visszaindult a fellegvár felé, ahol a vároldai kis tornyához kapcsolódott s onnan kettős fallal a fellegvári falig húzódtott. A vár keleti oldalán már egy palánkvonal is volt. A Kis-Dunától a Szenttamásig is volt egy zárósánc. A Pázmány-térről a Nagy-Dunához út ment. Közvetlenül a vár alatt haladva a mostani szentgyörgymezei Bercsényi-utcán jutott a Dunához. A Szenttamástól északra a mostani tanítóképző és a jobboldali kanonoki házsor volt a Szentgyörgyhegy, e mögött a bánomi hegyek következtek a régi primási téglagyári hegycsúccsal.

Ezt a rajzot valószínűleg Claudio Cogorano mérnöknek kell tulajdonítanunk, aki a vár elfoglalása után Pálffy Miklós várkapitánysága idején végezte az átalakító munkálatokat, építette a vízivárosi bástyákat, a Várhegy keleti oldalán középmagasságban a száraz árkot, betemette a falközöket és a fellegvári fal mentén az épületeket.

173. *Esztergom várának 1683. évi alaprajza.* Az 1683. évi ostrom után Luigi Fernando Marsigli gróf és Giovanni Domenico Jaciotto, valamint Martin Wilhelm Jamaigne hadimérnökök dolgoztak a váron. Mindjárt a vár elfoglalása után fölvtették a vár tényleges állapotáról és sérüléseiről a térképet, amely a K. u. K. Kriegsarchivban található. (Inland C. V. a Gran Nro. 1), amelyet az Onno Klopp-féle 1883. évi kiadvány «Das Kriegsjahr 1683» is közöl. A térkép plasztikusan ábrázolja a falakat, épületeket, palánkokat. A fellegvárban csak a Bakács-kápolnát és a kápolna oldalán levő déli tornyot ábrázolja. Azonkívül a Vízivárosban a Malombástya mellett nyíló gyalogkapu fölött jelez egy épületet, amelyen minaret áll. Mérete 39×38 cm. Jobb alsó sarkában A—Y betűjelmagyarázatot.
174. *Pianta di Gran.* Valamivel később készült a Pianta di Gran című térkép, amely csak a várat ábrázolja a Vízivárossal. A—K olasznyelvű betűmagyarázatot ad. Déli nézetből készült. Jelezve vannak azok a pontok, ahol már javítások történtek. A fellegvári falak mellvédjei és a száraz árok alatt húzódó fedett út gyülekezőhelyei épültek újonnan. (Karlsruhei térképanyag 29. szám.)

175. *Profilo del resarcimento che in ora si fa a Gran.* Marsigli keresztmetszete a vár nyugati faláról 1685-ből. A—NN-ig terjedő betűmagyarázat. (Karlsruhei térképanyag, 413. szám.)
176. *Pianta di Strigonia del modo che di presente si trova et il modo che doverebbe essere accomodata.* Szignatúra : Nicolino Candido. 1690 körül készült alaprajz. Ezen látható az 1595—1605 előtti állapot, a Sprinzenstein és Cogorano által történt változások és a Candido által javasolt újítások, amelyek meg nem valósultak.
177. *Esztergom és közvetlen környékének térképe 1690 körül.* Nagyméretű két lap A—N betűmagyarázattal. (Glaser Lajos dr. : A karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású térképanyaga, 246. szám.) Szignatúrája : Giovanni Domenico Jaciotto, aki mint hadimérnök működött ekkoriban Magyarországon. A fellegrvár és a vízivárosi erőd kisméretű alaprajzán kívül az összes külső erődítményeket ábrázolja, amelyeket valószínűleg az 1685. évi ostrom előtt készítették és később jobban kiépítettek. Eszerint az 1595. évi sáncok helyett a várhoz közelebb esőket építettek. Az esztergomi oldalon a külső sáncok kezdődtek a szigeten a Nagyduna partján a mostani hajóállomásnál, ahol a Mária-erőd volt, amelyet franciák szálltak meg; azután még a Fürdőszállón innen átjöttek a Kis-Dunán, nekivezettek a Szenttamásnak s a Szenttamáson és a bánomi dombokon át a Nagy-Dunáig terjedtek. A Szenttamáson a Szent Tamás-erőd, a Bánom-hegyen a Rudolf- vagy Merseburg-erőd, a visegrádi út mellett a Mátyás- vagy osztrák (Hoffkirchen) erőd, a Nagy-Duna mellett a Szent Erzsébet- (vallon) erőd volt. Két híd vezetett át a Dunán : a közlekedési híd a vízivárosi partról indult és Párkányt érte a mostani templom helye körül. A katonai híd a szentgyörgymezei Bercsényi-ucától indult s a Kakat-vártól nyugatra ért partot, ahol új hídfőt építettek. Párkánytól északra kelet-nyugati vonalban sáncokat ástak (most is látszik a mélyedés). Egyik ág a Duna-felé kanyarodott.
178. *Gran.* Esztergom várának alaprajza 44×39.5 cm lapon és 30×23 cm mellékleten.
- Számjelmagyarázatok a jobb alsó sarokban 1—42. Az 1706. évi kettős ostrom után készült s föltünteteti a váron esett sérüléseket, valamint a tervezett javításokat. Wien, k. u. k. Kriegsarchiv, Inland C. V. Gran Nro 3. a), b).

179. *Esztergom* várának alsó sáncairól tervezet. 24×10 cm. A vár alsó sáncainak átalakításáról való terv 1730-ból. Explicatio cím alatt A—H betűjelmagyarázat.
Szignatúra : Johann Mathei.
Wien, Hofkriegsrath, Exp. 1730. Nro. 208. Gran.
180. *Esztergom váráról* (fellegvár és Víziváros) átalakítási terv, 1731-ből. 38×29.5 cm. Explicatio A—H és 1—2.
Szignatúra : Johann Mathei.
Wien, Hofkriegsrath, 1731. Exp. Nro. 567. Gran.
181. *Plan von der Vestung Gran*. 28.5×26.5 cm.
Szignatúra : Wolff Ingenieur Ober Lieutenant den 16 Xbris 1749.
Wien, Kriegsarchiv, Inland C. V. Nro. 4. Gran.
182. *Plan de Gran*. A Sparr Atlas 33. lapja. 1751. Esztergom látképe 20×27 cm. Befoglalja az egész várost a Belváros délnyugati részének kivételével.
183. *Az esztergomi vár* és közvetlen környékének térképe 1754. Krey András katonai mérnökkari főnök rajza 49×38.5 cm. A rajzban magyarázó szövegek, betűk és számok. A betűk és számok magyarázata külön iraton.
Wien, Kriegsarchiv, Inland C. V. z. Gran. Nro 5.
184. *Az esztergomi vár* és közvetlen környékének térképe 1756-ból. Krey András katonai mérnökkari főnök rajza 8 darab részlet-rajzzal és a rajzba írt betűk és számok külön magyarázó szövegével. Mérete 49×37 cm.
Wien, Kriegsarchiv C. V. z Gran Nro. 6.
Ezt a térképet közli Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye multjából című, 1891-ben megjelent munkájában.
185. *Esztergom várának* a Barkóczy primás idejében (1761—5) történt rombolások után újból katonai célokra való átvételekor készült rajz 1765. nov. 1. Mérete 38.5×27 cm.
A rajzban és alatta bőséges magyarázó szöveg.
186. *Esztergom-belvárosnak* és egész határának térképe 107×97 cm méretben. Szalóky János primási mérnök rajza 1769.

AZ ESZTERGOMI KÉPEKKEL ILLUSZTRÁLT MŰVEK JEGYZÉKE.

	Szám
<i>Abrégé historique</i> . . . de Charles V, duc de Lorraine	129
<i>Admirables effectos</i> . . . Milano 1714	129
<i>Albrizzi—Birken</i> : L'origine del Danubio. Venetia 1684	81
<i>Althann</i> : Assertiones elementares. Viennae 1689	39, 115
<i>Anathemata verae historiae</i> . . . Leopoldi. Viennae, 1696	157
<i>Austriaca olea</i> . Prag	145
<i>Bertius</i> : Commentarii rerum Germanicarum. Amsterdam 1619	23
<i>Biondi</i> : Diario d'ungheria. Bologna 1686	76
<i>Birken</i> : Der vermehrte Donaustrand. Nürnberg 1684	78
<i>Birken</i> : Der neuvermehrte Donaustrand. Nürnberg 1686	79
<i>Birkenstein</i> : Ertzherzogliche Handgriffe. Augsburg 1689	156
<i>Bizozeri</i> : Notizia particolare . . . Bologna 1687	74
<i>Bizozeri</i> : Ungria restaurada . . . Barcellona 1687	75, 76
<i>Boëthius</i> : Ruhmbelorberter . . . Kriegshelm. Nürnberg 1686	120
<i>Boutlats</i> : Breve y exacta description . . . de Hungaria . . . Amberes 1688 . . .	72, 73
<i>Bosio</i> : Sincero e distinto racconto. Venetia 1683	29
<i>Braun—Hogenberg</i> : Urbium praecipuarum mundi thetrum. V.	19
<i>Busbeck</i> : Vier Türkische Sendschreiben. Nürnberg 1664	61
<i>Chiarello</i> : Historia degli avvenimenti dell'armi imperiali. Venezia 1687	155
<i>Coronelli</i> : Regno di ungheria. 1689	160, 161, 162
<i>Custos, Dominicus</i> : Esztergham várának . . . meghirása. 1594	5
<i>Custos, Dominicus</i> : Strigonium a caesarianis obsessum	16
<i>Custos, Dominicus</i> : Atrium heroicum. 1600	17
<i>Custos, Dominicus</i> : Verzeichniss der Vöstung Gran. 1604	18
<i>Das triumphierliche Kleeblatt</i> . Nürnberg 1685	136
<i>Die neueröffnete Ottomanische Pforte</i> . Augsburg 1694	131, 132, 133
<i>Dillbaum</i> : Eikonographia. Augsburg 1604	49
<i>Dillich</i> : Ungarische Chronica. Cassel 1600	53
<i>Donaustrohm</i> . Nürnberg—Augsburg 1686	37
<i>Feigius</i> : Wunderbarer Adlerschwung . . . Wien 1694	121
<i>Felsecker</i> : Gründlicher und ausführlicher Bericht. Nürnberg 1683	66
<i>Fortitudo leonina</i> . Monachii 1715	151
<i>Francisci</i> : Adler-Blitz . . . Nürnberg 1684	124
<i>Fürst</i> : Sciographia cosmica. Nürnberg 1637	22
<i>Fürst</i> : Türkische und ungarische Chronica. Nürnberg 1663	42

	Szám
Gottfrieds fortgesetzte Chronik. Frankfurt 1759	98
Govoni—Birken: L'origine del Danubio. Bologna 1685	80
Gründliche und wahrhaftige Anzeigung 1543	1
Gründliche und wahrhaftige Anzeigung MDXLIII	2
Gründliche und wahrhaftige Zeitung. Frankfurt a. O. 1594	4
Gualdi: Historia di Leopoldo Cesare. 1664.....	63, 64
Happelius: Thesaurus exoticorum. Hamburg 1688	59, 153, 167
Happelius: Hochverdiente Ehrenseule. Hamburg 1688	60
Happelius: Historischer Kern ... 1690	60
Heusler: Mansfeldische Histori. Nürnberg 1595	12
Hogenberg: Geschichtsblätter X.	43
Hollandse Mercurius. 1683	106, 107
Janssonius: Theatrum exhibens Germaniae Superioris civitates. Amsterdam 1657	24
Im Hof: Realtio historico-politica ... Nürnberg 1684.....	36
Immerwährendes Ehrengedächtniss ... Wien 1693	146
Kieser: Tesaurus philo-politicus ... Frankfurt a. M. 1623	21
Koppmayer: Umständlicher und wahrhaftiger Bericht. Augsburg 1683	67
Krekwitz: Beschreibung des g. Königreichs Hungern. Frankfurt—Nürnberg 1686 38,	113
Latomus (Mäurer): Wahrhaftige Beschreibung aller fürnemsten und gedenk- würdigen Historien 1604—1605. Frankfurt 1605.....	46
Les actions glorieuses de S. A. Charles duc de Lorraine. 1700	140, 141
Linde: Leven en Daaden van J. Sobietzky. Amsterdam 1685	85
Loschgen: Wahrhaftiger Verlauf ... Nürnberg 1683	89
Loschgen: Hungarisch-Türkische Chronik. Nürnberg 1687	91
Mallet: Les travaux de Mars. Paris 1684	58
Meyer—Merian: Theatrum Europeum. IX. 1660	65
Mutius: La sagra Lega. Napoli 1699	77
Nypoort: Wahrer Abriss des Treffens bey Barcan. Wien 1683	119
Nypoort: Das glückliche Treffen bey Gran	122
Ortelius: Chronologia ... Nürnberg 1603.....	41
Pannoniens Kriegs- und Friedensbegebnisse. Nürnberg 1686	137
Peeters: S. Caes. Majestati Leopoldo civitates ereptas et eripiendas DD.	108
Riegel: Das trefflich erquickte Hungern. Frankfurt—Leipzig. 1688.....	114, 157
Rossi: Teatro della guerra contro il Turco. Roma 1687	116, 117., 118
Sambucus: Enblemata. Antwerpen 1566	3
Scala: Ungheria compendiata. Modena 1685.....	83
Scala: Ungheria compendiata. Venetia 1687.....	84
Schuman: Von Eroberung Gran. Prag 1595.....	7
Schuman: Verzeichniss der Türkischen Fahnen. Prag 1595.....	8
Temini: Teatro delle piu moderne imprese. Venetia 1625	27
Temini: Strigonia fortezza in Hungaria. Venetia 1595	28

60 AZ ESZTERGOMI KÉPEKKEL ILLUSZTRÁLT MŰVEK JEGYZÉKE

	Szám
Templum Herculis. Prag	143
Tollius: Epistolae itinerariae. Amstelodami 1700	54
Urbinius Teophilus: Türkisches Städt-Büchlein. Nürnberg 1664	20
Vaccario: La vera descrittione della antiqua citta Strigonia. Roma 1585	30
Wagner: Christlich und türkischer Städt- und Geschichtsspiegel. Augsburg 1667	
	69, 70, 111
Wahrhaftige Neue Zeitungen. Leipzig 1595	9
Wahrhaftige zwo Neue Zeitungen. Leipzig 1595.....	10
Waldt: Gute neue Zeitungen. Prag 1595	11
Zeiler: Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn. Leipzig 1664	57
Zodiacus Bavariae. 1686	142

MŰVÉSZEK JEGYZÉKE.

	Szám
Altomonte, Martin	125
Amman, Jost	8
Atzelt, Johann	154
Birkenstein, Anton, Burkhart	156, 157
Bosio, Giov. Antonio	29
Bouttats, Gaspar	63, 64, 72, 73, 106, 107
Candido, Nicolino	176
Cogorano, Claudio	172
Coronelli, Vincenzo	160, 161, 162
Custos, Dominicus	5, 16, 17, 18
Dillich, Wilhelm	53, 56, 57
Dittmann, Christian	143, 145
Eimart, Matthäus	142
Ehrenburg, Peter Schubart	147
Engelhardt, Reinhold	100
Franck, Jobann	146
Franco, Giacomo	26, 27, 28, 29
Furck, Sebastian	22
Gutwein, Jobann, Gaspar	142
Hallart, N. D.	97, 171
Harrewyn, Jan	85
Haiss, Elias, Christof	39
Herbel, Charles	126
Hoffmann, Jakob	147
Hogenberg, Franz	45
Hoogh, Romain	170
Houfnagel, Jakob	19, 20
Krey, Andreas	183, 184
Küsel, Melchior	98
Küsel (Krausin), Sibilla	140, 141
Lautensach, Adolf	40
Leclerc, Sebastian	140, 141
Leopold, I. C.	165
Lerch, J. Martin	119
Mallet	58
Marsigli, L. Fernando	175
Martini, Martino Luz	47
Matthai, Johann	179, 180
Mattioli, Lodovico	74, 80, 82
Meisner, Daniel	21

	Szám
Meyerpeck, Wolfgang	52
Nypoort, Justus	119, 120, 121, 122, 152
Peeters, Jacob	108, 134
Reidel, Zacharias	146
Reimshart, C.	151
Rossi, Giov. Giacomo	116, 117, 118
Ruda, János	5, 6
Sandrart, Jakob	66, 78, 79
Sandrart, Joh. Jakob	124
Sibmacher, Hans	32—38, 40—45
Sock, Mihály	15
Thelot, Joh. Andreas	131, 132, 133
Via, Alessandro	75
Vianen, Jan	54
Voltz, Nicolaus	4
Waldmann, Joh. Josef	129
Walterswill, Erhard	48
Wening, Michael	95, 96, 97
Weigel, C.	39
Westerhout, Arnold	150
Werner, Franz, Bernhard	165
Wolff, Jeremias	140, 141
Wolff, Ing	181
Wolfgang, Matthäus	131, 132, 133
Zimmermann, Wilhelm, Peter	49, 50, 51

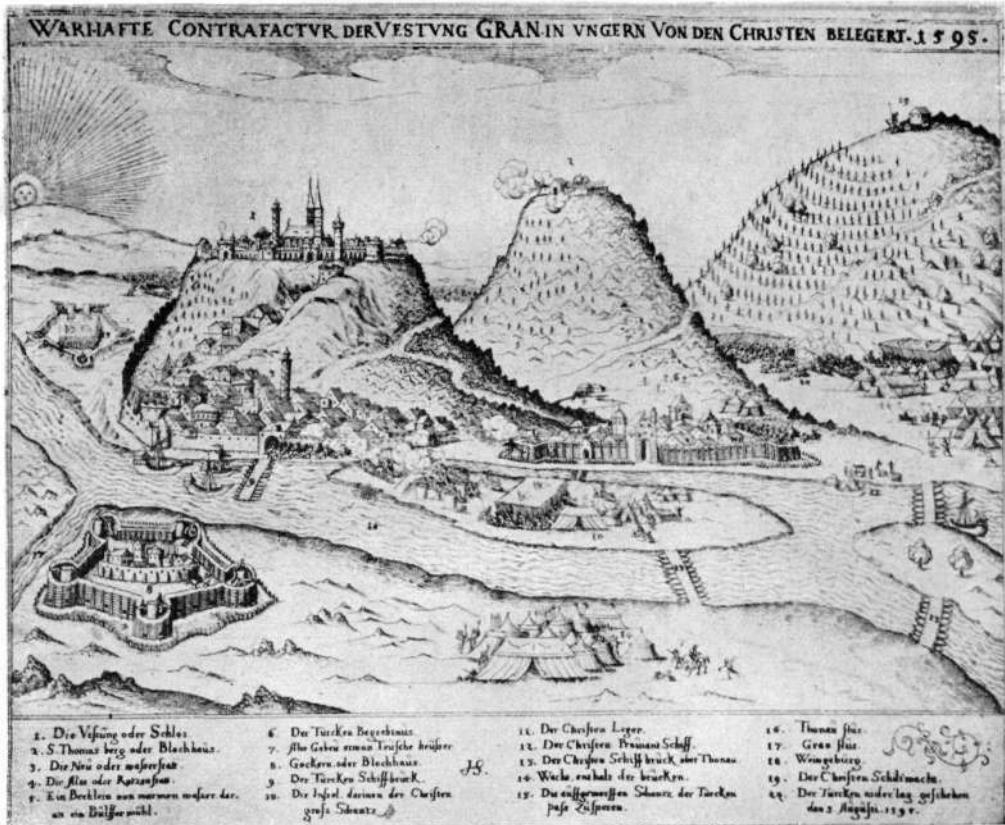

1. Esztergom és környékének térképe. Claudio Cogorano rajza 1595. (L. 166. sz.)

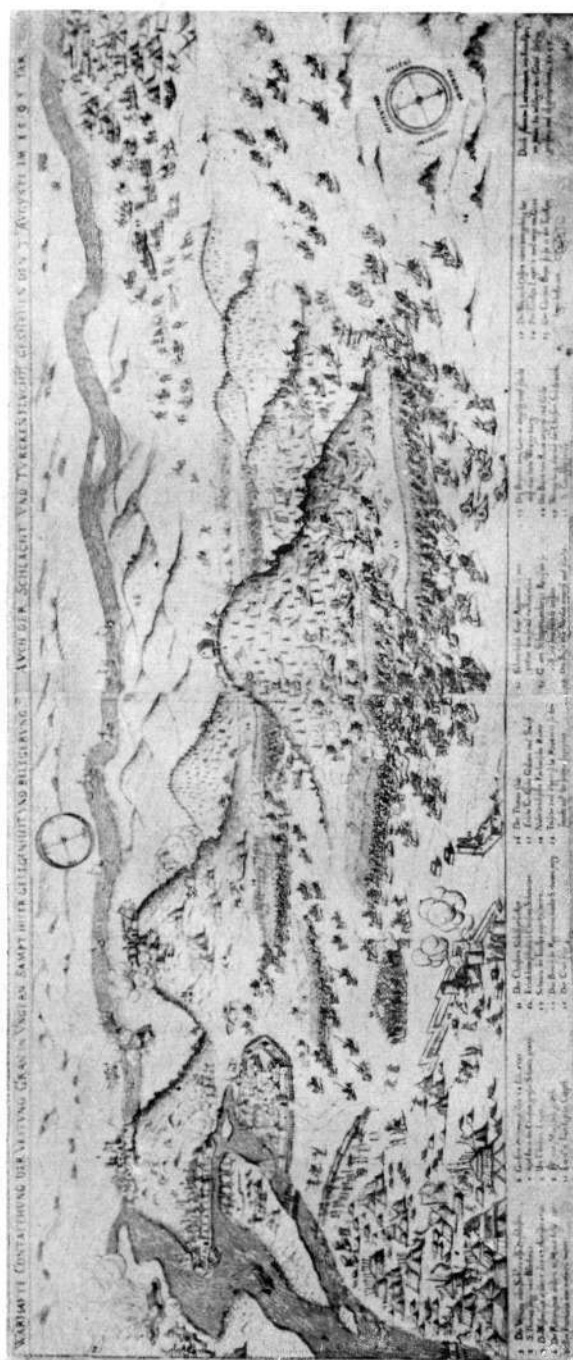
Esztergom régi látképei.

2. Esztergom város és vár. Ismeretlen szerző rézkarca. 1595. (L. 13. sz.)

3. Esztergom várának ostroma 1595. Sibmacher János rézkarcá 1595. (L. 32. sz.)

4. Esztergom ostroma 1595. Lautensack Adolf rajza után Sibmacher János rézkarc 1595. (L. 40. sz.)

6. Esztergom bendje 1593. Meyerpeck Farkas rézkarcá 1595. (L. 51. sz.)

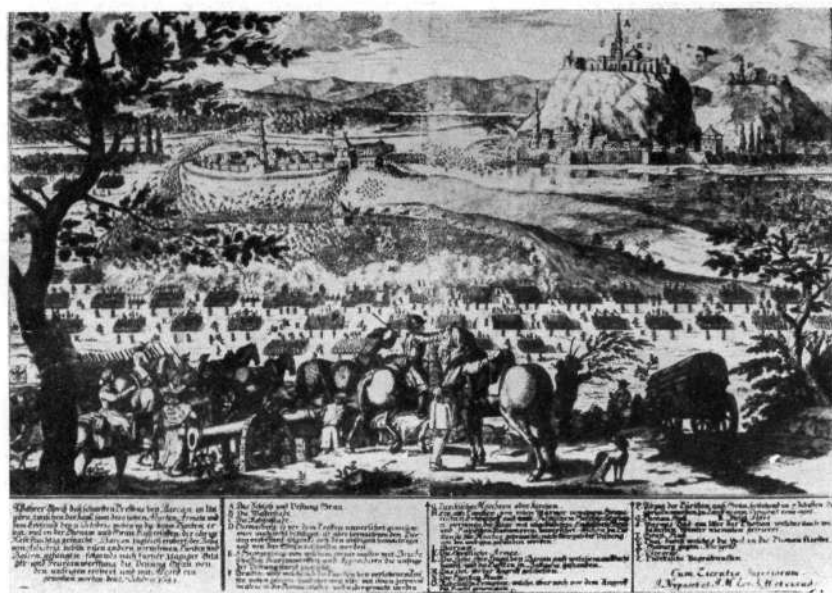
8. *Esztergom 1595*, Houfnagel György fiának H. Jakabnak rézkarcra 1595. (I. 19. sz.)

9. Esztergom 1600, Dillich Vilmos rézkarc 1600. (L. 52. sz.)

11. Esztergom visszafoglalása 1683. Loschgen Lénárt röpirata. (L. 88. sz.)

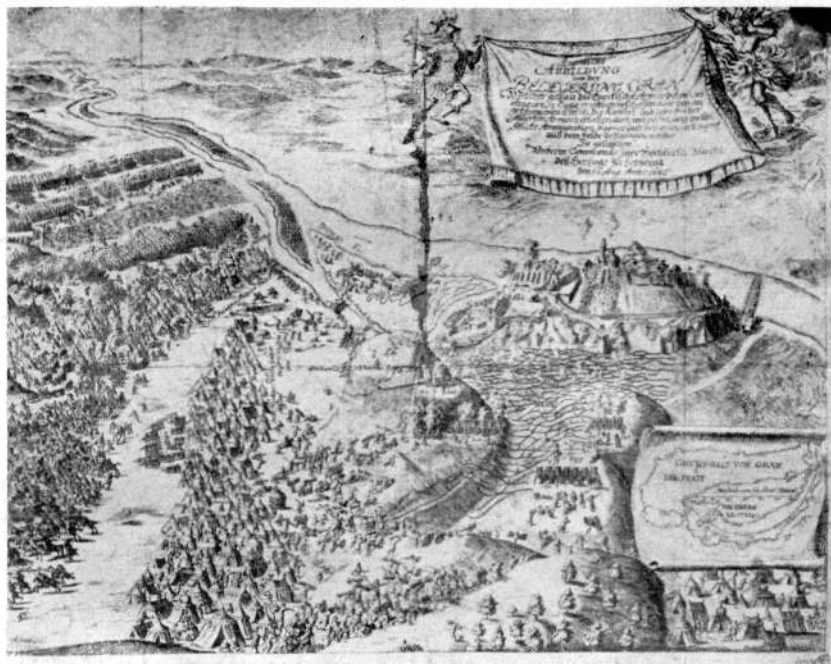

12. *A párkányi család és Esztergom bevétele 1683.* Nypoort Jusztusz és Lerch János Márton rézkarca. (L. 118. sz.)

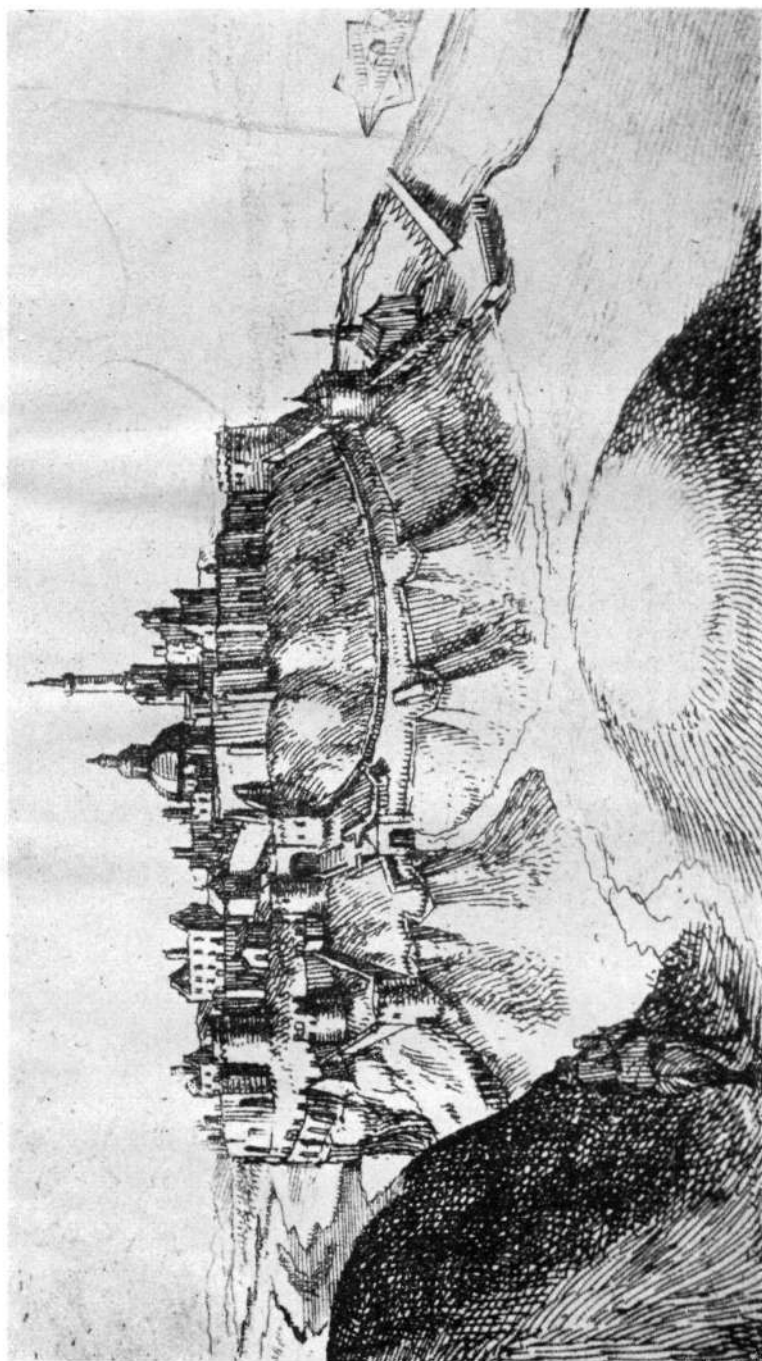

A parkányi győzelem 1683. október 5.

13. A parkányi győzelem 1683. Altomonte (Hohenberg) Márton falfestménye.
(L. 124. sz.)

14. Esztergom 1685. évi ostroma és a tati esata. Nypoort Jusztusz után Atzelt János rézkarca. (L. 151. és 152. sz.)

15. Esztergom vára 1689, Burkhardt von Birkenstein rézkarc. (L. 155. sz.)